

Osmanlı Devleti'nde Bosnalı Müslümanların Durumu* (Status of the Bosnian Muslims in the Ottoman Empire)

Avdo Suceska*

Çeviren: Murat Hanilçe*

Osmanlı zamanında Bosna'da hüküm süren durum, Türkler tarafından yönetilen diğer Yugoslav topraklarından daha farklı bir şekilde temayüz ediyordu. Bosna'ya has şartlar çok çeşitli faktörlerin sonucuydu. Başlangıç itibarıyla, Bosna'nın bulunduğu durum, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethi sırasında, Yugoslavya'nın diğer bölgelerinden farklıydı ve bu, diğer yerlere oranla Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik ve politik organizasyonunun çarpıcı ve sınırlı Bosna yapısına entegrasyonunu kolaylaştırdı. Bu münasebetle, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi Bosna'sı arasında bir devamlılık sağlandı ve burada, bu ülkenin kendine has Müslüman topluluğunun tedrici şekilde gelişmesi hâsil oldu.

Aşağıdaki sosyal tabakalardan teşekkül olan Bosna Müslüman toplumu tam anlamıyla sınıfsal yapıya sahipti: *Sipahiler* (toprak sahipleri), *yeniçeriler* (Kalelerde ve sınır boylarında muhafız olarak hizmet eden Türk askeri rütbeleri), *ulema* (Müslüman din adamları),

* Bu çalışma "Medunarodni Odnasi u Jugoslaviji i Problemi Federalizma (Yugoslavya'da Uluslararası İlişkiler ve Federalizmin Sorunları)" adlı araştırma projesi bünyesi dâhilinde yapılmıştır. Metin içerisinde yer alan Osmanlıca kelimelerin transliterasyonu (çeviri yazısı) Yugoslav yazım kurallarına göredir.

* Çevirisi yapılan bu makale editörlüğünü Prof. Dr. Kemal Karpat'ın yaptığı Wisconsin Üniversitesi, Madison tarafından yayımlanan *International Journal of Turkish Studies* dergisinin 1. Cilt 2. Sayısında yer almaktadır. Yazının tam referansı şöyledir: A. Suceska, "The Position of Bosnian Muslims in the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, vol. 1, issue 2 (Winconsin 1978), 1-24. Yazının çevirisi konusunda dergi editörü Sayın Prof. Dr. Kemal Karpat'tan izin alınmıştır (01.06.2015 21:10 saatinde Dr. Deniz Balgamis tarafından teyit edilen e-posta ile). Sayın Balgamis'a yardımları için teşekkür ederim.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, murat.hanilce@gop.edu.tr, (Makale gönderim tarihi: 2015-11-18, makale kabul tarihi: 2016-03-08).

şehirlerde ikamet eden zanaatkâr ve tüccarlar ve yapının en alt tabakasında *reaya*(köylüler, hakları olmayan Türk tebaa).

En üstün temsilcilerini (Kral ve diğer ileri gelen feodaller) bertaraf ederek ve böylece Bosna'nın ulus mefhumunu yıkarak, Bosna'yı işgalleri sırasında Türkler orada mevcut bulunan feodal devleti ortadan kaldırdı¹. Bosna feodal devletinden zaten kopuk olan parçaların ayrılıklarından yararlanarak, Türkler her tabakadan geniş bir nüfus potansiyelini kazanmayı başardılar. Bu insanlar sadece Türk yönetiminin dayanak noktası olmakla kalmadı fakat aynı zamanda, hem de gerçek olarak, Osmanlı Devleti'nin fikrinin de taraftarı ve koruyucusu oldular.

Türklerin gayretlerinin Bosna halkı üzerinde başarı kazanmasına etki eden iki temel sebep vardır. Birincisi, büyük ve daha küçük feodal lordların her ikisinin torunlarının birçoğunun erken bir safhada İslam'ı kabul ederek hızlı bir şekilde Osmanlı yönetim yapısının bir parçası haline getirilmesiydi. İkincisi, özellikle köylü halk tabakasından,büyük sayıda Bosnalının hızla İslamlaştırılmasıydı².

Yerel Müslüman Soylu Sınıfının Ortaya Çıkışı

Bosna Krallığının bazı yerlerinin fethiyle, belirli yerli kişilere Türk toprak sahiplerinin saflarına katılmaları için izin verildi. Feodal miraslarının yerine, *timarları* (eskiden askeri hizmet karşılığı verilen dirlik) ya da *zeametleri* (eskiden Türk ordusuna hizmet edenlere bahşedilen timarlardan daha büyük dirlikler) kabul ettiler. Bununla birlikte *timar/zeamet* sistemi hızla yerel toprak sahiplerince tutulan feodal arazi sistemine dönüştürüldü. Bu gelişmenin gerçekleşmesinin pek çok nedeni bulunmaktadır. Birincisi, *timar* ve *zeametler*, aslında onların eski kabile miraslarının bir parçası olarak şekillenmiş topraklar pek çok Bosnalı feodal aileye bahşedildi. Bundan başka, *sipahilerin* de

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Nedim Filipović, "Pogledna osmanski feudalizam" (Osmanlı Feodalizmi Üzerine Bir İnceleme), *Bosna Hersek Tarih Kurumu Yıllığı*, 4, Saraybosna 1952, 92.

² Bkz. Alexander Solovjev, "Nestenank bogumilstvai islamizacija Bosne" (Bogomilizmin Çöküşü ve Bosna'nın İslamlaştırılması), *Bosna Hersek Tarih Kurumu Yıllığı*, 1, Saraybosna 1949, 3-40.

çoğu kez (özellikle Bosna'daki feodal mülklerin üzerindeki küçük köyler) diğer sipahilerin mülkleri üzerinde *çiftlikleri* vardı. Bu çiftlikler *rajinskazemlja* (hak sahibi olmayan halka ait toprak) idi ve bu nedenle bu çiftlik sahipleri diğer *sipahilere* kira bedeli ödemekle yükümlüydüler³. Böylece, birçok kısım için belirli yerel ailelerin toprak hâkimiyetinin devamlılığı vardı. Osmanlı egemenliği altında, yeni Bosna toprak sisteminin gelişiminde ikinci bir faktör, Osmanlı yönetiminin ilk zamanlarında oluşturulan *timar* ve *zeametleri*, sadece yerel toprak sahiplerine ödül olarak vermeye dayalı olan uygulamaydı⁴. Bu, arazi sahipleri safları arasında yerel soylu sınıfın konumunu adamakıllı güçlendirdi. Üçüncü olarak, on altıncı yüzyıl sonu boyunca çoktandır Bosnalı timar ve zeamet sahiplerinin bu toprakları kendi varislerine geçirmesi hakkı neredeyse tamamen tanınmıştı; bu veraset hakkı sultanın *fermanlarında* resmen teyit edilmişti⁵. Bu topraklar *ocaklık timarları* olarak tayin edilmişti.

Ocaklık timarlarının ortaya çıkması hem arazilerin genişlemesine hem de toprak sahibi ailelerin imtiyazlı bir sınıf olarak sosyal ve politik durumlarının kuvvetlenmesine katkıda bulundu. Bir kuşaktan diğerine miras yoluyla geçmek suretiyle bir mülkün belirli ailelerin ellerinde bulunuşu gerçeği “daimî” feodal haklara dair inancın desteklenmesi yönünde bir eğilimi doğurdu. Ayrıca feodal aile arazileri sistemi feodal *çiftlik* arazilerinin kurulmasına neden oldu. Timarların *çiftliklere* dönüştürülmesi *ocaklık timarı* sahiplerinin menfaatineydi; onların

³ Bu, Bosna Paşalığı'nı ilgilendiren en eski Türk kanunlarındaki bilgilerle teyit edilmiştir; bkz. “*Kanuni Kanunnamesi*”, *Hersek, Zivornik, Kilis, Karadağ ve Skodar, Bosna Sancakları İçin*, Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Yayını, Saraybosna 1957, 91-92. Ayrıca bkz. Nedim Filipović, “Sedam dokumenata iz kodeksa br.1/Prilozi za orijentalnu filologiju” (Bir numaralı el yazmasından yedi doküman)- Doğu Dil Çalışmalarına Katkı (bundan sonra DDÇ), 3-4, Saraybosna 1952-1953, 237-54; aynı yazar, “Carska zapovjed Bešaretu (The Imperial Order to Besharet- Beşaret'e Ferman)”, GZM (Glasnik Zemaljskog Muzeja) Saraybosna 4-5, Saraybosna 1948, 285-95.

⁴ Bkz. “*Kanuni Kanunnamesi*”, 21-22 ve 26.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avdo Sućeska, “Evolucija u nasleđivanju odžakluk timara u Bosnii Hercegovini” (Bosna ve Hersek'te *Ocaklık Timarlarının* İntikalinin Evrimi), *Bosna ve Hersek Tarih Kurumu Yıllığı*, 19, Saraybosna 1973, 31-43; N. Filipović, “Odžakluk Timars in Bosnia and Herzegovina” (Bosna ve Hersek'te *Ocaklık Timarlar*), *DDÇ*, 5, Saraybosna 1955, 251-74.

sahipleri bu münasebetle *çiftlik sahipleri* oluyordu⁶. Son olarak *ocaklık timarlarının* oluşturulması, her ne pahasına olursa olsun, bütün feodal arazilerin boyutunun korunmasını mümkün kıldı ve bu suretle yönetim hiyerarşisi tarafında kötülükle mücadele eden bir sınıf olarak toprak sahiplerinin gücünü artırdı⁷. Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerine bulaşan feodal kargaşa bu nedenle Bosna'daki oluşum tarafından engellendi ve Osmanlı Bosna toplumunda ödün vermeyen bir biçimde konumu belirlenmiş yerli Müslüman asilzadeler sınıfı, ülkenin politik yaşamında birkaç yüzyıl temel bir faktör olarak kaldı.

Doğal olarak, Bosnalı toprak sahiplerinin tamamı eyaletin siyasi teşkilatının en yüksek mevkilerinde değildi. Sadece toprak sahibi sınıfın en seçkin temsilcileri, örnek olarak, geniş arazi sahipleri (*zaim-beyleri*) yönetim gücünde söz sahibiydi. Bu sınıftan başka muhtelif yüksek askeri ve idari memurlar; *sancakbeyleri*(eyalet yöneticileri), *alay-beyleri*(referanslarına dayalı olarak toprak taksimatının yapıldığı eyalet arazilerinin komutanıdır), *mütesellimler* (geçici eyalet yöneticileri), *voyvoda* (dükler) ve *sübaşılar* (kasaba komutanları). Son zikredilen memurlar gerçekte Türk kasabalarında su dağıtımıyla görevliydi. Fakat on sekizinci yüzyıldan itibaren *sübaşı* unvanı *çiftliklerden*, *kaptanlardan* ve *ayanlardan* (köy idarecileri) gelir toplayan büyük mülklerin yöneticilerine verildi⁸.

Orta ve küçük ölçekli birimlerin sahiplerinin durumu toprak sahibi sınıfın üst tabakasından daha farklıydı. İlk olarak onların gelirleri daha küçüktü. Toprak sahibi sınıfın çok geniş bir bölümü, pek çoğunun gelirinin dönüm başına sadece birkaç duka olduğu, küçük toprak sahiplerine dayanıyordu. Onların ekonomik durumu bu münasebetle

⁶Osmanlı tarım yasalarına, özellikle geliri yalnız arazi sahibine ya da sultanın şahsına ait sıklıkla *hassa* topraklar olarak anılanların dönüşümüyle ilgili yasalarla uyumlu bir şekilde, onlar, *reaya çiftliklerinde* de bunu başardılar. Bkz. Hamid Hadžibegić, "Kanunname Sultana Sulejmana Zakonodavca" (Kanunî Sultan Süleyman Kanunnamesi), *GZM*, Saraybosna 1949-1950, 318-19.

⁷On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda bu türden sayısız suiistimler olmuştur, fakat Bosnalı arazi sahipleri *ocaklık timarları* hakkındaki *fermanlarla* yasallaşan haklarını muhafaza ederek onlara direnmişlerdir. Bkz. Sućeska, *a.g.e.*, 31-43.

⁸*Zaimler* 20 bin ila 100 bin akçe gelir getiren araziye muhafaza ederdi ve *netbest* (serbest) diye ifade edilen idari ekonomik ve polis dokunulmazlığı içinde olan serbest bölgeye ait olurlardı.

orta ölçekli köylülerin durumundan pek farklı değildi. *Timarlarından* gelir kazanarak hiçbir mevkileri olmadan yaşayan bu gibi aileler, bu çeşit toprakları kendi kendilerine ekip biçerek ve diğer mülk sahiplerine kira ödeyerek kendilerine ait eski köy arazilerini(mirasları ve *çiftlikler*) muhafaza ettiler⁹. Bu gibi köylü mülkleri olmaksızın maddi varlıklarının tehlikede olacağı gerçeğini tanıyarak, küçük toprak sahipleri de daha fazla *çiftlik* oluşturma (kısmen daha sonra) arayışındaydı¹⁰.

İslam'ın Yayılması

Türklerin idaresi altında Bosna'nın tarihi gelişimine özel bir damga vuran ikinci önemli olay, nüfusun geniş bölümünün İslam dinine geçmesiydi. Bu İslamlaştırma yönteminde en ilgi çekici faktör muazzam sayıda köylünün din değiştirmesiydi –Yugoslavya'nın diğer bölgelerinde görülmeyen bir hadise-. Pek çok sosyolojik, ideolojik ve psikolojik unsur köylülerin İslamlaşmasında rol oynadı. “Bogomil” şeklinde tanımlanan pek çok unsur göz ardı edilemez. Söz konusu unsurun etkisi, Müslümanların ilk görüldüğü ve İslam hareketinin ilerleyen zamanlarda en kuvvetli ve derin bir şekil kazandığı Bosna'nın bazı yerlerinde (yani Doğu ve Orta Bosna'da), bilhassa, hissediliyor olmalıydı. Yalnız bazı “saf” Bogomillerin, yani, çoğunlukla “Bosna Kilisesi” taraftarlarının İslam'a döndüğünü iddia etmenin yanlış olacağı kanısındayım.Etkin bir şekilde Katolikleştirilmiş Bosna Kilisesi takipçilerinden olan “Kripto-Bogomiller” de olduğu gibi, belirli sayıda Katolik ve Ortodoks da dininden döndürülmüştür¹¹.

⁹“Kanuni Kanunnamesi”, 91-92.

¹⁰ On yedi ve on sekizinci yüzyıllardan Türk kaynakları, bütün toprak sahiplerinin kasaba nüfusunun neredeyse bütün katmanlarından kendi *çiftliklerine* sahip olduğunu göstermektedir; bkz. “Şikâyet Defterleri”, Saraybosna'daki Bosna ve Hersek İlimler ve Sanatlar Akademisi uhdesindeki fotostat ve kayıtlar.

¹¹Bu, yayınlanmış ve yayınlanmamış eserlerinde N. Filipović tarafından bahsedilen, on beş ve on altıncı yüzyıllardaki Osmanlı kayıt *defterlerinde* bulunan bilgiler tarafından teyit edilmiştir. N. Filipović, “Napomene o İslamizaciji u Bosnia Hercegovina” (On beşinci yüzyılda Bosna ve Hersek'in İslamlaşması Üzerine Notlar), Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Yıllık 7, Balkan Çalışmaları Merkezi, Kitap 5, Saraybosna 1970; Adem Handžić, “İslamizacija u sjeveroistočnoj Bosni” (Kuzeydoğu Bosna'nın İslamlaşması), *DDÇ*, 16-17, Saraybosna 1970, 5-48. Daha fazla bilgi için ayrıca bk. Soloviev, *aynı eser*, ve Tayyb Okıç, “Balkanlarda Bogumilizm Hareketi ve Bunun Bir

Bosna'nın İslamlaştırılmasında mühim bir rol fatih tarafından ortaya konulan propagandayla gerçekleştirilmiştir. Bütünüyle herhangi bir haktan yoksun ve merhametsizce feodal Bosna'da sömürülen köylülere yeni rejim altında gelişmiş bir konum ve bazı ayrıcalıklara sahip olacakları, bilhassa çoğu yerine getirilen, bir vaat verilmiştir¹². Bununla birlikte, Müslüman köylülerin yeni durumu sadece kısmen daha iyiydi. Bundan başka, hemen hemen Bosna'daki Türk hâkimiyetinin sonuna kadar, Hıristiyanlar gibi, Müslüman köylüler sadece feodal lordlara vergi ödeme zorunluluğu olmayan fakat aynı zamanda devleti için birçok hizmeti yerine getiren *reaya* statüsündeydiler. Öncekinden biraz daha az ölçüde olmasına rağmen devlete ödedikleri vergilere benzer olmak üzere hala toprak sahiplerine kira ödemek zorundaydılar¹³. Aynı zamanda Bosna'nın bazı bölgelerindeki Müslüman köylülerin, ailenin her üyesi için sadakat vergisi (*haraç*, *cizye*) olmak üzere devlete vergi ödediğine dair bazı örnekler vardı¹⁴. Ayrıca, neredeyse Bosna'daki Türk hâkimiyetinin sonuna kadar, Müslüman köylüler, Hıristiyanlar gibi, *reaya* statüsüne sahip olarak, yalnız feodal toprak beylerine kira ödemeye değil aynı zamanda devlet için bazı hizmetleri yapmaya mecbur bırakılmışlardır. *Reaya*, Hıristiyan ve Müslümanlar, benzer şekilde toprak sahiplerinin ahlaksızlıklarının kategorize edildiği kurbanlardı, özellikle toprak sahipleri pek sık olmak üzere köylü arazilerinin masraflarını ve kendi *çiftliklerini* geliştirmenin yolunu

Araştırmacı", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 5/1-4, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, 205-222.

¹²İmtiyazlar, hem kişi başı ödenen *haraç* ve *reaya* vergisinden muaf olmayı ve hem de Bosnalı bütün Müslümanların çocuklarını Yeniçeri Gençlerine (*acemioğlanı*) yerleştirme hakkını da kapsar. İkinci ile ilgili olarak, bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 1, Ankara 1943, 106-108.

¹³Hıristiyan *reaya* gibi Müslümanlar da arazi sahiplerine temel tarımsal ürünlerden temel kira olan *öşürü*, çeşitli vergileri ve cezaları ve *reaya* vergisini (*resm-i raiyyet*) de peşin (*resm-i çift*) olarak öderlerdi. Resm-i çift, ispençe diye bilinen ve Hıristiyan *reaya* tarafından ödenen vergiden biraz daha düşüktü. *İспенçe* çalışabilen Hıristiyan erkek başına 22 akçe olarak ödenirken, *Resm-i çift*thane başına 25 akçe olarak ödenirdi.

¹⁴Bunun üzerine bilgi İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'ndeki 1056 (1648) tarihli 90 numaralı Mühimme defterinde bulunmaktadır.

arıyorlardı. Toprak sahiplerinin bu tür baskısına karşılık köylüler şikâyetlerini Bab-ı Ali'ye sunmuşlardır¹⁵.

Yine de Müslüman köylüler en başından onlara belirli şartlar altında hür bireyler olma olanağı sunan ayrıcalıklara sahiptiler. Ayrıca bütün Bosnalı Müslümanlar, sıklıkla (savaş esnasında da sürekli olarak) *avâriz*, *divâniye* ve *tekâlif-i örfiye* gibi ağır vergileri ödemekten muaf tutuldular¹⁶. Müslümanlar bu vergilerden muaftılar; çünkü Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişletilmesi ve savunulmasına iştirak etmek zorundaydılar. Köylüler, Osmanlı askeri hizmetinde bulunmakla sadece özel askeri vergileri ödemek zorunda olmanın önüne geçmekle kalmamış, ayrıca da böylelikle hayatlarını ve sahip olduklarını çoğu kez yoluna feda ettikleri bir İmparatorluğun içerisinde özel mevkilerinin bilincine varmışlardı. Nitekim kendilerine özgü bazı statülerinin olduğunu düşünüyorlardı.

İslam kültür ve medeniyetinin merkezleri durumuna gelen kasabalar, İslam'ın köylere yayılmasında önemli bir rol oynamıştı. Bosna'daki şehirlerin çoğu Türk devri içerisinde kurulmuştur. İdari ve hukuki açıdan doğu usulünde teşkilatlandırılan şehirler aynı zamanda sanat ve ticaret, tüm Müslümanlar için ise kendi bölgelerinde eğitim ve din merkezleri haline geldi¹⁷.

¹⁵Bu türden sayısız şikâyet on altıncı, on yedinci ve özellikle on sekizinci yüzyıla ait Türk kaynaklarında muhafaza edilmiştir; bk. "Kanuni Kanunnamesi" ve Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ndeki "Şikâyet Defteri"ndeki bilgi.

¹⁶Sultan'ın 28 Haziran 1572 tarihli Bosna Sancak Bey'ine yolladığı, Macaristan, Hırvatistan ve Venedik'i çevreleyen bölgede (*serhad*) yaşamalarından ve gerek duyulduğunda Osmanlıların askeri operasyonlarına destek vermelerinden dolayı nüfusun daha erken zamanlardan beri *tekâlif-i örfiye* vergisinden muaf tutulduğunu içeren emirden de görülebileceği gibi, bu türde imtiyaz (*muâfiyet*) pratikte çok daha erken ortaya çıkmıştı. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No. 19, 154, belge 325). Bu vergilere ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. A. Sućeska, "Die Entwicklung der Besteuerung durch die Avâriz-i divâniye und Tekâlif-i örfiye im Osmanischen Reich während des 17. und 18. Jh.", *Südostforschungen*, 27, Munich 1968, 69-130.

¹⁷Adem Handžić'in hala yayımlanmamış olan "Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću" (On altıncı yüzyılda Bosna'daki Şehir Yaşamının Gelişiminde *Muâfiyetlerin* Önemi) isimli eserinde on altıncı yüzyılda Bosna'daki kasabalarda Müslüman nüfustaki hızlı artışın nedenleri ve Müslümanlaşmanın kasabalardaki etkisi ana hatlarıyla iyi bir biçimde sunulmuştur. Türk defterlerinden Aşağı ve Yukarı Tuzla, Bijeljina, Zvornik, Gračanica ve diğer kasabalar için bilgiyi analiz

Köyler örneğinde olduğu gibi, şehir ve kasabaların Müslüman yapısı da çok çeşitliydi. Dini memurlar (*müezzinler, imamlar, hatipler, vaizler*), ilkokul ve lise öğretmenleri (*muallimler ve müderrisler*), *şariat* ve *kanunu* yorumlayanlar (*Müftüler ve Şariat yargıçları-Kadılar*) gibi Müslüman din adamları ve ruhani aydınlar sınıfı bu şehir merkezlerine yerleşmişlerdir. Askeri ve idari memurlar (*voyvodalar, sübaşılar, mütesellimler* ve diğerleri), çoğunlukla, kendi merkez ya da konaklarını şehirlerde kurdular. Şehir nüfusunun bütün bu üyeleri çok geniş imtiyaza sahipti. *Ulemanın* en yüksek temsilcilerinin –*Müftüler, Kadılar, Müderrisler* ve *Vaizler*- durumu bilhassa iyiydi. Şehirdeki halkın nabzını şekillendiren ve diğer yerlerde otoritelerle beraber önemli bir nüfuzla sahip imtiyazlı vatandaşlar kategorisinde yer alıyorlardı (*ayan ve eşraf*)¹⁸.

Kasaba ahalisinin büyük kısmı zanaatkâr ve tüccarlardan oluşuyordu. Kendi işleri vasıtasıyla yaşamalarına rağmen, bireysel olarak özgürdüler ve imparatorluğun klasik döneminde vergi ödemekten muaf tutulmalarından dolayı devlete karşı ne feodal görevleri ne de vergi yükümlülükleri vardı. Vergiden muaf olmaları sebebiyle, Bosna'nın hudutlarının müdafaası için emri altında bulunanlardan belirli sayıda asker sağlamak ve bu askerleri teçhizat ve yiyecekleri ile hazır bulundurmaya zorundaydılar¹⁹.

Zaman içerisinde, tutarlı bir Müslüman toplumu –Ortodoks, Katolik ve Yahudi cemaatlerine paralel fakat özellikle şekil ve içerik itibariyle Müslüman-yukarıda izah edilen temelde gelişti. Bosna Müslüman toplumu, İslam toplumunun, Osmanlı Devleti'ne Bosna'nın yazgısının bağlı olduğu, bütünsel olarak da ortak din ve sadakatle bağlandığı özel

ederek, o kasabalardaki Müslüman nüfusun, salt çoğunluğuyla, yerel köklerinin yakınlardaki şehir yerleşimlerinden ve dahası civar köylerden gelen reayalardan olduğunu eserinde göstermiştir. Diğer nedenlerin yanı sıra, Osmanlı otoritesi tarafından kasabadaki Müslüman nüfusa verilen ayrıcalıklar yoluyla bu nüfus kasabalara çekildi. En önemli ayrıcalık Müslüman kasaba sakinlerinin *reaya* statüsünden kurtularak, bütün *reaya* vergilerinden muaf olmasıdır.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. A. Sućeska, *Ajani- prilogizučavanjulokalnevlasti u našimzemljamazavreme Turaka* (Ayanlar-Türk Hâkimiyeti Sırasında Topraklarımızdaki Yerel Otoriteler Hakkındaki Çalışmalara Bir Katkı), Saraybosna 1965, 16-23.

¹⁹ Saraybosna muaf nüfusa sahip kasabaların en güzel örneklerinden biriydi; bkz. Muhamed Hadžijahić, "Sarajevska muafnama" (Saraybosna Muafnamesi), *Bosna ve Hersek Tarih Kurumu Yıllığı*, 14 (1963), 67-119.

bir koluydu. Bosna Müslüman toplumunun dine bağlılıklarında olduğu gibi, ki bu durum Osmanlı Devleti için ideolojik temel oluşturuyordu, aynı zamanda onlar bu dinin siyasi fikrini de benimsedi. Bu, birbirine bağlı kültürel bir grup oluşturdu ve bu çevreler boyunca, kendi ilgi ve arzularıyla müstakil milli bir kimlik yarattı. Bosna'daki ikincil pozisyondakilerin büyük çoğunluğunu oluşturan gayrimüslim toplumlardan farklı olarak, Müslüman toplum bir bütünlük arz ediyordu: Bir parçası oldukları toplum da her ne kadar küçük de olsa kişisel menfaatleri olan, güçlü toprak sahiplerinden daha aşağıdaki köylülere, her kesimden insanı kapsıyordu.

Ayıklanma Hareketi, Köylü İsyanları

Bosna'nın Müslüman ahalisinin tamamı, gayrimüslimlerden daha elverişli bir konumda olmalarına rağmen, bütün Müslümanlar geniş ölçüde imtiyazlara sahip değildi. Toprak sahipleri, kale muhafızları, *ulema* ve yeniçeriler doğal olarak politik ve sosyal mevki açısından, kendi aralarında eşit olmamalarına rağmen, Türk yönetiminin en başından bu yana ayrıcalıklı konumdaydılar. Ekonomik olarak daha güçlü, rütbece daha yüksek ve eğitimleri ve kültür seviyelerinin daha iyi olmasından dolayı toplumda saygın bir yere sahip olan bu bireyler prestij ve etki açısından diğerlerinden daha üstündüler. Toprak sahipleri sınıfında son derece etkili olan kişiler arasında rütbe ve fonksiyon gözetmeksizin *zaim* (*bey*) kategorisi içerisine girenler, *sübaşılar*, *alaybeyleri*, *çehajalar* (kahya ya da mülk yöneticileri) ve *mütesellimler* bulunmaktaydı; ulema sınıfında: *Kadılar*, *müftüler*, *müderris*, *hatibler* ve vaizler; yeniçeri organizasyonlarında ise *ağalar* ve *serdarlar* (komutanlar ve ordu liderleri), *dizdarlar* (kasaba komutanları) ve şehir garnizonundaki diğer ağalar ve kaptanlıklardaki *kaptanlar* yer alıyordu. Bu insanların tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Müslüman bölgelerindeki emsalleri gibi Bosna'nın yönetim sınıfına dâhildi ve önde gelen vatandaşlardı.

Müslüman toplumun elit tabakası olarak, bu insanlar, kamuoyunun yansıtıcısı, kelimenin feodal manasıyla "siyaset adamı"ydılar. Bunların toplum içindeki etkin rolü, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda, *kadılıklar* (mahkeme yargılama bölgesi) ve *nahiyeler* (Osmanlı İmparatorluğu'nda kaza idari birimleri) de hemen hemen otoritenin

bütün pozisyonlarının kademeli olarak elde edilmesi ile sonuçlanmıştır. Merkezi otorite on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında Bosna İslam toplumunun en üst kademesinin yerel gücünü zayıflatmak için reform tasarılarını öne sürmek teşebbüsünde bulunurken o grup silahlı direnişle karşılık verdi. Bununla birlikte, Müslüman köylü sınıfın daha önceki tarihlerdeki ayaklanmalarının pek çoğu sistemin reforma olan ihtiyacına delalet ediyordu.

Hıristiyan *reyadan* daha iyi konumda olmalarına rağmen Müslüman köylüler, esasında istismar edilen bir sınıftı. Toprak ve daha sonra *çiftlik sahiplerinin* yararına birçok levazımatı karşılamak ve bireysel fedakârlıklarda bulunmak zorundaydılar ve buna ek olarak kendilerinden Bosna'nın ve genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının korunmasında yer almaları talep edilmekteydi²⁰. Aynı zamanda Bosna Veziri'nin (Paşasının) ve diğer idari memurların masrafını karşılamak zorundaydılar (*taksit*)²¹. Bilhassa, on sekizinci yüzyıl boyunca toprak sahipleri ve yerel eyalet otoritesinin organlarınca acımasızca istismar edilmelerinden dolayı, *reyanın* bir bölümünde olduğu gibi, Müslüman köylülerin durumu giderek daha da kötüleşen bir sürece girdi. Nihayet Müslümanlar direnişe geçmeyi önermeye başladılar ve ardından alenen Bosna vezirlerine, yerli idarecilere ve adli memurlara karşı ayaklandılar.

Şu anki bilgilerimize göre, ilk ciddi isyan aşırı ve gayr-ı meşru vergilendirme yüzünden 1636'da Saraybosna'da çıktı. O vakit, Saraybosna *kadılığının* Müslüman köylüleri, *bedel-i şikâye* vergisinin toplanmasına karşı şiddetli protestolarda bulundu ve Saraybosna

²⁰ On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıldan birçok Türk kaynağı, Sultan'ın Bosnalı Müslümanları sık sık Osmanlı Devleti'nin sınırlarını korumada görev almaya çağırıldığını ve bu çağrıya uymayanları da ağır biçimde tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. Sultan, Müslüman Devleti korumanın onların kutsal bir görev ve ödevi(*farz*) olduğunu Kuran'a ve hadise dayandırır. Hangi sınıftan olduğuna bakılmaksızın bütün Müslümanlar Sultanı gücünü tanrıdan alan lider olarak, Osmanlı İmparatorluğunu Müslüman ve kendi devleti olarak savunmanın kutsal görev olduğunu gördüğü için, bu çağrılar birçok durumda başarılı olmuştur.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sućeska, *Taksit-prilogizučavanjudazbinskog sistema u našimzemljama pod turksomvlašću* (*Taksit-Türk Hâkimiyeti Sırasında Topraklarımızdaki Vergi Sistemi Hakkındaki Çalışmalara Bir Katkı*), *Saraybosna Hukuk Fakültesi Yıllığı*, 7, Saraybosna 1960, 339-360.

Mahkeme Salonu'na (*mahkeme*) zarar verdi ve bir mahkeme tenfiz memurunu (*muhzır*) öldürdü²².

Bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu, on yedinci yüzyılın ikinci yarısı, bilhassa Girit Seferi (1645-1669) sırasında oldukça kötüye gitti. Devletin askeri ve maddi gücü sürekli zayıfladı. İç sorunların yanında eyaletlerdeki Osmanlı yönetim organlarının keyfi hareket ve kötülükleri şiddetlendi, sürekli olarak arttı. Bu durum, imparatorluğun içinde her yerde eşit şekilde kuvvetli değildi. Fakat, Bosna ve Hersek de dahil her taraf, belli bir dereceye kadar bu duruma katlandı.

Bosna'da şartlar, Türklerin 1683'te Viyana'yı kuşatmasıyla başlayan, çoğunlukla "Büyük Savaş" denilen savaşın arifesi ve savaş boyunca bilhassa zorlaşmaya başladı. Müslümanlar da dâhil olmak üzere bütün Bosna ahali, bu savaş için yapılan hazırlıkların gerginliğinden ve uzunca süren bu savaştan büyük oranda etkilendi. Savaşın bir sonucu olarak doğrudan büyük şahsi fedakârlıklar yapmaya zorlanmanın yanı sıra ahali, artan bir şekilde kendi şahsi kazançlarını artırmak için savaş durumunun avantajını kullanan otoritenin temsilcilerinin ahlaksızca hareketlerine katlanmak zorunda kaldı. Köylüler merkezi yönetime dilekçe (*arzuhal*) göndermek ve daha sonra açıkça ayaklanmak yoluyla mukavemete geçti.

On yedinci yüzyılın ikinci yarısının ilk şiddetli köylü mukavemeti, bir kez daha, *Saraybosna Kadılığı*'nda, 1682 yılının Mayıs ve Haziran aylarında meydana geldi. Bu ayaklanma, *Tarih-i Raşid*'de, "Saraybosna Kadısının bir entrikası hususu" olarak tasvir ediliyor²³. Ayaklanmayla

²² S. Başıagić, *Kratkauputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Bosna ve Hersek Tarihi'ne Kısa Bir Giriş), Saraybosna 1900, 66-67; V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije* (Eski Zamanlardan Avusturya-Macaristan'ın İşgaline Kadar Saraybosna ve Civarı), Saraybosna 1937, 87-88; *Tarih-i Naima*, 3, 295-297 ve 317-318; Zagreb'deki JAZU'da Doğu Koleksiyonu, Yazma No. 84. (çevirenin notu: JAZU- *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, Yugoslav Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin kısaltmasıdır. Yugoslavya'nın dağılmasıyla adı HAZU/Hırvatistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ne dönüşmüştür.)

²³ *Tarih-i Raşid*, I, s. 384-385; Lj. Stanojević, *Starisrpski rodoslovi i letopisi* (Eski Sırp Şecereleri ve Yıllıkları), Sremski Karlovci- Karlofça, 1927, 321-22; Sokolović, "Suprotne vijesti o pobuniseljaka i pogibijis arajevskog mule Omer-efendije" (Köylü İsyanı

ilgili haberler, aynı zamanda, yerel bir kronikte de kayıtlıdır. Bu yerel rapora göre, 1682'nin 26 Mayıs'ında Saraybosna civarından köylüler şehre geldi, pazarı kapalı buldu, sonra mahkemeyi yerle bir ettiler ve *molla* (bu örnekte, hâkim) ile onun yardımcısını (*naib*) öldürdüler, binayı yağmaladılar. Bu hadise sırasında, bunların yanında, mahkeme mübaşirlerinin (*muhzır*) dört tanesinin evini yıktılar.

Köylüler mahkemeye karşı saldırılarının bedelini çok ağır ödedi. Aynı yıl içerisinde bir imparatorluk elçisi, güvenilir bir *kapidžija/kapıcı* (Türk muhafızları içerisinde bir rütbe) olan, Frenk Hasan Ağa, İstanbul'dan geldi ve 250 keseye yakın olmak üzere Saraybosna halkından zararları topladı. Bu parayı 25 kese kendisine, 35 kese *mollanın* çocuklarına ve 2,5 kese de tüm aşağı derecede memurların her birine eşit olmak üzere taksim etti. Ayrıca bu temsilci 14 köylüyü ölümle cezalandırdı ve 20'den fazlasını İstanbul'a yolladı²⁴.

Saraybosna Kadılığı köylüleri ile bu acımasız hesaplaşmadan sonra on yedinci yüzyıl ortasında Bosna'da meydana gelen ayaklanmaların kaynaklarına dair daha fazla kayıt yoktur. Türk yönetiminin temsilcileri "Büyük Savaş" sırasında ve hatta daha sonra, münferiden, çeşitli vergiler yükleyerek ahaliyi sömürmeye devam etmiştir²⁵. Bununla beraber, olası misillemelerden korkan ve Türklerin Viyana'daki yenilgisini müteakip ortaya çıkan genel kargaşa döneminde ahali genellikle Bab-ı Ali'ye karşı resmi protestolarını sunma mücadelesi verdi.

Merkezi otorite düzeni bozulmuş ve bazı zamanlar korku içinde bulunan Müslüman ahaliyi teskin etmek maksadıyla 1701 yılında zulmün sona erdirileceğini ve bununla birlikte *Saraybosna Kadılığı* ahali için özel af beratı (*muaf-name*) yoluyla teyit edilen, eskiden verilmiş olan genel devlet vergisinden muaf olma imtiyazını içeren fermanlar yayımladı²⁶. Benzer beratların, o zaman Bosna'nın bütün

ve Saraybosna Mollası Ömer Efendi'nin Ölümü Üzerine Çelişkili Haberler), *Narodna Uzdanica* (Ulusal Umud), 11, 120-121.

²⁴ Sokolović, a.g.m., 11, 120-121.

²⁵ Buna ilişkin bilgi dönemin Türk kaynaklarında bulunmaktadır, GHbB, Sakısidžil No. 131.

²⁶ Bkz. Hadžijahić, a.g.e., 116-18.

ahalisine yayımlanmış olduğu görülüyor²⁷. Buna rağmen, beratların uygulamada büyük tesiri olmadığı muhtemeldir; Çünkü On sekizinci yüzyıl boyu süresince merkezi otorite önceden verilmiş olan devlet vergilendirmesi muafiyetlerini dikkate almayarak, yöneticilerinin masrafının sürekli bir şekilde bu eyaletteki halklara transfer edilmesine devam etti. Böylece, on sekizinci yüzyılın ikinci on yılının sonunda Bosna'da eyalet ve *sancak* idarecilerine ödenmesi zorunlu olan *imdad-ı hazari (taksit)* vergisi ortaya çıktı²⁸.

Taksit yılda iki kere, toprak sahibi olan bütün ahaliden nakit olarak toplanırdı. Kadılar ve yerel yönetim organlarından diğer görevlilerin işbirliğiyle yerel Türk otoriteleri (ayanlar) tarafından toplanırdı.²⁹. Merkezî otoritenin temsilcileri olarak yöneticilere ödenen bu vergiye ek olmak üzere, meskûn olanlar, yöneticilerin kendi namlarına topladıkları ekstra *taksit* ödemek zorunda bırakılıyordu³⁰. Ahlaksızlıklarını örtbas etmek arzusuyla ayanlar, sık sık vergi listelerindeki isimleri değiştiriyorlar, listelere çift tutar geçiriyorlar ya da *taksiti* bir yıl içinde birçok defa topluyorlardı³¹. Bu, hoşnutsuzluk yarattı ve köylüler arasında *ayanlar* sınıfına karşı büyük bir düşmanlığa sebep oldu. Müslümanlar bir isyan başlatmanın yolunu aradıkları sırada, Hıristiyan reaya tarafından kanun dışı vergi toplanmasına karşı başlayan tepki zaman içerisinde sıklıkla *hajduicija* (haydutluk?/kanuna karşı gelme) şekline dönüştü. Bilhassa Bosna ve Hersek'te Müslüman ahalinin şiddetli isyanları on sekizinci yüzyılın beşinci ve altıncı on yılında alevlendi.

Bosna Veziri için toplanan vergilerin yükü hızla ağırlaşmaya başladı. Çünkü pek çok nedenin yanı sıra, Müslüman ahalinin sayısında on

²⁷ Bu sonuca, 1869 yılında Bosna'nın en önde gelen lideri tarafından daha önceden bu görevi yaptığı için konuyu tekrar gözden geçirmesi için Sultan'a sunulan *muâfnameyi* içeren dilekçenin (*mahzar*) bilgilerin ışığında ulaştık; bkz. Halil İnalıcık, "Osmanlı Tarihi Mühim Bir Kaynak", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/2 Ankara 1943, 89-96.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için, bkz. M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, 112-15; Makedonya Devlet Arşivi (bundan sonra MDA), Sicil No. 38, s. 23-24; ve A. Sućeska, *Taksit*.

²⁹ Bkz. Sućeska, *Ajani*, s. 105-108.

³⁰ Sućeska, *Ajani*, 126-132.

³¹ Sućeska, *Ajani*, 126-132.

sekizinci yüzyılın ilk yarısında hızlı bir azalma söz konusuydu. Büyük Savaş sırasında Saraybosna dâhil Orta Bosna'nın geniş bir bölümü, korkunç bir şekilde harap olmuştu³². Pek çok Bosnalı Müslüman, Viyana'da hüsrarla sona eren savaş ve Dalmaçya'dan gelen Venedik baskısına direniş sırasında servetlerini ya da hayatlarını kaybetti. 20.000'den fazla Bosnalı, Bosna sınırlarında ve daha uzakta (Rusya ve İran'da) 1711'den 1739'a kadarki zaman boyunca Türk Ordusu tarafından sürdürülen savaşlarda yaşamını yitirdi³³. Son olarak, büyük sayıda insan; veba, kıtlık ve diğer felaketlerden dolayı telef oldu. 1740'larda, sadece beş yıllık bir süreç içerisinde ülkenin kimi yerinde (bilhassa Doğu Bosna'da) veba 20.000 üzerinde insanın yaşamını yitirmesine neden oldu³⁴.

Nüfustaki sürekli azalma, zaten tamamıyla fakirleşmiş durumda olan, kalan nüfus üzerine geniş çapta arttırılan vergi yükünün yüklenmesi anlamına geliyordu. Bosnalı Müslümanlar ve Hıristiyanlar aynı şekilde *taksiti* ve vezir masrafına kadar olan diğer ianeleri ödemeyi giderek daha da güç buldu³⁵. Müslümanların, ayrıca, kalelerin inşası ve tamiri mükellefiyetleri de vardı. Vezirin ve yardımcılarının suiistimalleri de mevcut olan ağır yükümlülüklerine eklendi. Nihayet ahali yöneticiler aleyhine ayaklandı.

Bu hareketlerle beraber, on sekizinci yüzyılın üçüncü on yılı gibi çok erken bir tarihte, kuvvetli ve yaygın bir köylü ayaklanması ortaya çıkmaya başlamış oldu³⁶. Mostar, ayaklanmanın ilk huzursuzluk yataklarından biriydi ve Hersek'in belirli bölgelerinde (Blagaj ve Nevesin *kadılık*larında), 1729 tarihli bir Türk belgesine göre, Müslüman

³² Bununla ilgili acı haberler döneme ait belirli Türk belgelerinde yer almaktadır; bkz. H. İnalçık, "Saraybosna Şeriye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harb Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikalari*, 2/9, 178-187 ve 2/11, 372-384.

³³ Bkz. A. Handžić, *Bosanskinamjesnik Hekim-oglu Ali-paşa* (Bosna Valisi Hekim-oğlu Ali Paşa), *DDÇ*, 5, Saraybosna, 1955, 145.

³⁴ Aynı eser.

³⁵ On sekizinci yüzyılın ilk yarısına ait Türk kaynaklarında muhafaza edilen önemli miktardaki bilgi; bütün Bosnalı Müslümanların-köylüler, arazi sahipleri, kale muhafızları ve diğerleri- zaman zaman ülkedeki ve sınırlardaki surların onarımına yardım ettiğini göstermektedir; bk. Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ndeki Muhimme defterleri ve fotostatlar.

³⁶ Bk. Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ndeki 1730'lara ait "Şikayet Defterleri"ndeki fotostatlar ve kayıt.

ve Hıristiyan köylüler birlikte ayaklandı. Buna karşın en kararlı direniş yüzyılın dördüncü on yılında başladı ve 1750'lerde geniş ölçüde bir isyana dönüştü. Ayaklanma, 1747-1758 arasında on seneden daha fazla bir süre sonra sona erdi³⁷.

Ayaklanma aşğında ifade olunduğı üzere geliştii: Müslüman köylüler ve diğeri bazı kasaba zümreleri (küçük çiftlik sahipleri) fahiş buldukları vergileri ödemeyi reddettiler. Yöneticiler, tahsilât için zor kullanmaya çalıştığı zaman kuvvetle karşı koydular. İsyân misillemelerle cevaplandırıldı ve bu misillemeler geniş zamanda köylüyü otoritenin temsilcilerine saldırmak ve isyanı yaymak için tahrik etti –Bu daha üst sınıf Müslümanlar merkezî yönetim adına yerel bölgeleri idare etmek için görevlendirilmişti-. Köylüler sadece bu yerel yöneticilerin evlerini yakmak ve mallarına zarar vermekle kalmadı ve aynı zamanda takviye edilmiş kaleleri bile kuşatma altına aldı ve neticede büyük zarar verdi³⁸.

Köylü ayaklanmasının merkezleri -Tesnje, Tuzla, Saraybosna, Güneybatı Bosna (Livno, Divno, Glomaç), Kuzeydoğru Hersek ve zikredildiğı üzere Mostar'dı. En meşhur ayaklanma lideri, Abdurrahman

³⁷Bu isyanla ilgili bilgi, o devirdeki resmi Türk belgelerinde olduğı gibi, çağdaş Türk vakayinameleri ile yıllıkları ve yerel insanların vakayinamelerinde de zikredilmiştir. Bk. "Tarih-i 'Issi", 245-46; J. Jelenić, "Ljetopisfra Nikole Laşvanina" (Fra Nikola Laşvanina'nın Yıllıkları) (bundan sonra Laşvanin: Yıllıklar), *GZM*, Saraybosna 1914/1915; J. Jelenić, "Ljetopistranjevanč kogsamostana u Kr. Sutjesci" (Sutjeska Krajina'daki Fransiskan Manastırı Yıllıkları), *GZM*, 37-38, Saraybosna 1925/26 (bundan sonra Benić: Yıllıklar); Molla Mustafa Şevki Başeski, *Ljetopis* (Yıllıklar)-1746-1804, çev. M. Mujezinović, Saraybosna 1968 (bundan sonra Başeski: Yıllıklar-Ruznameler); Saban Hodžić, Stari turski dokumenti satuzlanskogpodručja (Tuzla Bölgesi'nden Eski Türk Belgeleri), Članci i gradaza kulturnu istori juistočne Bosne (Doğru Bosna'nın Kültürel Tarihi için Makaleler ve Malzemeler), 1 Tuzla 1957, 47-84; Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ndeki Teşanj Kadısı'nın sicilindeki 1751-1757 arasına ait ve Mühimme defterleri içerisindeki belgeler.

³⁸Özellikle bk. F. Spaho, *Pobune u Tuzlanskomsrezupolovicom XVIII vijeka* (XVIII. Yüzyılın Ortalarında Tuzla Kazası'ndaki İsyânlar), *GZM*, 45, Saraybosna 1933, 71-76; Š. Hodžić, *a.g.e.*; ve içerisinde yerel Müslüman asilerin Mostar kaptanının evini yağmaladığı ve tamamıyla yaktığı, daha sonra çok sayıda Müslüman'ı parçalara ayırdığı, onların 46 tanesini de yaraladığı ve 60 evi yağmaladığı ve yerle bir ettiğı ifade edilen 1163 (1756) tarihli ferman(Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nde 167 numaralı Mühimme defter kaydının fotostatları). İsyân sürecine ilişkin daha detaylı bilgi için bk. A. Sućeska, "Seljačkebune u Bosni u XVII i XVIII stoljéću" (XVII ve XVIII. yüzyıllarda Bosna'daki Köylü Ayaklanmaları), Bosna ve Hersek Tarih Kurumu Yıllığı, XVIII (Saraybosna 1969), s. 163-207.

Muharremija idi. Ayaklanmanın en ehliyetli ve sürekli düzenleyicisi ve lideri olarak isyana ön ayak olanlardan bir tanesi olduğu görülüyor. Köylü ayaklanmasını bastıran Bosna Veziri Mehmet Paşa Kukavica ile yapılan bir savaş sırasında, Abdurrahman Muharremija, maiyetinden bazı kişilerce, haince 1753'te Zivornik'te ölümüne kadar asilerin yanında yer aldı³⁹.

Ortaçağların bütün köylü ayaklanmaları gibi, Bosna köylülerinin isyan hareketi de ihtiyarî bir şekilde yayıldı; çatışmalar icra açısından iş görmeye muktedir olabilecek türden bir liderden yoksun olduğu gibi herhangi bir plandan da yoksun gelişti. Ayaklanmaların sınırlı amacı, "eski adaletin tekrar yerine getirilmesi" idi; örnek olarak köylüler devlet ve memurlarına daha az vergi ödenmesine geri dönülmesini istiyorlardı. Devletle mevcut olan ilişkilerde köklü bir değişiklik getirmek ayaklanmanın gayesi içerisinde yer almıyordu. Bununla beraber, bir müddet sonra köylü ayaklanması anarşiye dönüşmeye başladı. Yeniçeri Ocağı'ndan ayrılmış unsurlar (*beşeler*), durumun ulaştığı noktayı korku yaymak, şiddet uygulamak ve masum ahaliyi talan etmek için kullandı⁴⁰. Böylece, dikkat, ayaklanmanın gerçek sebep ve amaçlarından başka yöne kaydı ve ayaklanmanın başarılı bir şekilde sona ermesi imkansız hale geldi.

Başlangıçta, ayaklanmanın bazı öncüleri yerel bir askerî organizasyon oluşturmayı istedi. Bu şekilde davranmakla, görünen o ki, ahalinin ağır vergilendirilmesinin faydasız olduğunu kanıtlamayı umdular. Bütün Bosnalı Müslümanlar düzenli olarak ülkenin sınırlarının müdafaasında yer aldı ve ayaklanmanın liderleri onları yeniçeri organizasyonu benzerinde olan bir köylü-vatandaş ordusu birimleri olarak şekillendirmeye çalıştı.Şehirlerdeki yeniçeriler gibi ordunun mensupları, *beşeler* olarak adlandırılmaktaydı⁴¹. Düzenleyicilerin niyeti

³⁹Bu paşanın Bosna'daki faaliyetleri ile ilgili olarak bk. AlijaBejtić, "Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegovezadužbine u Bosni" (Bosna Valisi Mehmed Paşa Kukavica ve onun Bosna'daki Eserleri ve Vakıfları), *DDÇ*, 6-7, Saraybosna 1956, 77-114.

⁴⁰Bkz. *Benić: Yıllıklar*, 7.

⁴¹*Beşe* terimi şu ana değin layıkıyla izah edilememiştir. İmparatorluk yeniçerilerinin aksine kalıcı istihdam edilmeyen ya da devletten düzenli maaş almayan, özellikle yerel Yeniçeriler tarafından on sekizinci yüzyıldan itibaren kullanılan, vilayetlerdeki yeniçeri *ocaklarının* (konak ya da birim) üyelerinin unvanı gibi görünmektedir. Bunlar vilayetlerdeki toprak sahibi olmayan sivil halktan toplanmıştır. Neredeyse bütün

bu yeni organizasyonun kaptanlıklardaki garnizonları ve onların komutanları dâhil bütün askerî mevkileri içine almasıydı. Bu plan durumlarının iyi bir şekilde garantide olmasını Sultan'a ve Bosna Vezirine dayandıran, Karajina'nın bazı kaptanlarının şiddetli muhalefeti ile karşılaştı. Yeni bir ordu için bu plandaki bazı liderlerin – Saraybosna'daki üst sınıf kimseler- ordunun seferberliği için toplanan ihtiyari yardımları kendi ceplerini doldurmak maksadıyla kullanması da başka bir hadiseydi⁴².

Vezir Mehmed Paşa, isyanı acımasız bir şekilde bastırdı. Bununla birlikte, bu, köylülerin isyancı tutumunun tamamıyla kontrol altına alındığı manasına gelmiyordu. Memurların suiistimallerine karşı koymaya aralıklarla devam ettiler ve bazen, otoritenin temsilcilerine sert bir şekilde başkaldırdılar. Ahali ve otoritenin temsilcileri –ayanlar ve kaptanlar- arasındaki uçurum genişlemeye ve derinleşmeye devam etti; anlaşmazlığın bir sonucu olarak gelişmiş olan güçlü sınıfın, öncekinin sonrakine düşmanlığı Bosna'daki Türk yönetiminin sonuna doğru son buldu.

Başeski, tarihinde, on sekizinci yüzyılın son yarısı boyunca Müslüman halk kitlelerinin nadir ayaklanmaları hakkında en geniş bilgileri bize aktarmıştır. Genel şikâyet, devlet ve Bosna vezirlerinin lehine toplanan çeşitli vergilerin ağırlığı yönünde yönlendirilmek suretiyle devam etti. Hatta Müslümanlar, Sultanın bizzat koyduğu ve fermanlarda da kayıtlı olan vergilere bile karşı çıkacak derecede ileri gitti. 1771'de Saraybosna halkı *imdad-ı seferiyenin* (askerî yardım) toplanmasına karşı ayaklandı ve isyan sırasında pazarı da kapattı⁴³. Aynı yıl içerisinde Zenica'nın yerli ahali, *serdengeçti ağasını*

kasaba zanaatkarları, çok sayıda tüccar ve hatta köylüler bunların arasındaydı. Bir kasaba tabakası olarak, çok sayıda devlet vergisinden muafiyeti içeren tam ayrıcalıklardan yararlanabilmek için sonuncusu on sekizinci yüzyılın başlangıcından beri yeniçeri saflarına katılmak için çabılıyor olmuştur. Merkezi otorite bun u engellemeye çalıştı fakat görüldüğü gibi, bunda başarılı olamadı. Bununla ilgili merkezi otoritenin 1703 tarihli emri o yılın Mühimme defterinde bulunmaktadır. Bosna ve Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi 42 numaralı fotostat).

⁴²Bkz. Başeski: *Yıllıklar*, 31-35.

⁴³Aynı eser, 148-149.

(jandarma komutanı) öldürdü ve Vlasenica Müslümanları da askeri yardım vergisine karşı isyana başladı⁴⁴.

Süregelen isyan, sert bir şekilde devam ediyordu. 27 Şubat 1773 gecesi üç adam, Visoko nahiyesinin Zupçe köyünden *cemaat* (dini topluluk) *imamı* ve onunla birlikte iki köylü, Saraybosna Kalesi'nde idam edildi (boğulmak suretiyle). Çünkü köylüler askeri yardım vergisini ödemeyi reddetmişlerdi ve imamın onların lideri olduğu düşünülüyordu. İki köylünün, aynı zamanda ayaklanmada elebaşı olmaları ihtimal dâhilindeydi⁴⁵. Aynı yılın Mart ayında, Visoko'dan bir başka köylü Saraybosna Kalesi'nde boğulmak suretiyle öldürüldü. Çünkü askeri yardım vergisini ödemekten kaçmıştı⁴⁶. 1774 yılının başlamasıyla birlikte, bu vergi Saraybosna'da zorla, (veya güç kullanmak yoluyla) toplanabildi⁴⁷.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Karajina'da çıkan isyanlar, Bosna tarihinde dikkate değer karakteristik olaylardır. Muvekkit, tarihinde, bu olayları kaydetmiş ve bunlar hakkındaki veriler aynı zamanda özellikle *şikâyet* ve *mühimme* defterlerinde bulunmak üzere o devirden kalan resmi Türk kaynaklarında yer almıştır. Kaynaklardan ikincisi, imparatorluğa ait resmi kayıtlardır ve onlardan Karajina İsyanı'nı yönetenlerin bazılarının isimlerini ortaya çıkarabiliyoruz: Novi'den Kara Yaşar Ağa, ve Ali Ağa Cehajic; Bihaç'tan Musa Ağa ve Zülfü Ağa Dezojo; Prijedor'dan İbrahim Ağa Zenkoviç. Asiler Kamengrat ve Banjaluka'ya daha sonra Bihaç, Ostraviça ve Karajina'da diğer kasabalara saldırdı. Bu olaylar esnasında asiler; şehirleri yağmaladı, görevli kaptanları uzaklaştırdı ve nüfusun çoğunun desteğini arkasına aldı. Bununla beraber, ayanlar ve kaptanlar tarafından desteklenen merkezî otoritenin müdahalesi sayesinde isyancıların hareketi erkenden bastırılmıştı. Şu ana kadar, asilerin liderlerinin akıbeti hakkında hiçbir şey bilinmiyor⁴⁸.

Karajina Ayaklanması hakkında bilinen, onu harekete geçiren gücün, esas olarak, Bosna'daki diğer ayaklanmaların aynısı olduğudur:

⁴⁴ Aynı eser, 150; *Benić: Yıllıklar*, 2.

⁴⁵ *Başeski: Yıllıklar*, 150.

⁴⁶ Aynı eser, 160.

⁴⁷ Aynı eser, 170.

⁴⁸ Bašagić, *a.g.e.*, 109.

Ayaklanmalara iştirak edenler, işlerin eski haline dönmesini arzu ediyorlardı. Bunun yanı sıra bu durum görülmedik bir şeydi çünkü asilerin çoğu kalelerde muhafızdı. Asıl dertleri; kumandan olan idarecilerinin onlara ait küçük *çiftlikleri* ellerinden almaya çalışması ve bu suretle onları neredeyse köle haline getirmeleriydi.

Ağır vergi yüküne, resmi idarecilerin kötü hareketlerine ve toprak sahipleri tarafından devamlı olarak maruz bırakıldıkları zulme karşı yoksul Müslümanlarca başlatılan isyan, on dokuzuncu yüzyılın başına değin sürdü. Bununla birlikte, on sekizinci yüzyılın sonunda, Müslüman devlet ve tebaası olan Hıristiyan halk arasındaki çatışmanın daha şiddetli hale gelmesinden dolayı Müslümanlar arasındaki sınıf kavgasının şiddeti de bir dereceye kadar hafifledi. Hıristiyanlar, “Hıristiyan dünyası ve altın özgürlük için” sloganıyla ekonomik nedenin yanında, din faktörüyle kendi isyanını başlattığı zaman her kesimden Müslüman arasında işbirliği daha yaygın hale geldi.

Reforma Karşı Direniş: Ayanların Ayaklanması

On dokuzuncu yüzyılın başı, daha önceki köylü ayaklanmalarından tamamen farklı sebeplerle vukua gelen yeni bir çeşit Müslüman başkaldırısının başlangıcına tanıklık etti. Yüzyılın ilk yarısı boyunca, aynı zamanda, mevcut sisteme göre yerel yönetimin önde gelen temsilcisi durumunda bulunan; eyaletlerde feodal sınıfın en nüfuzlu mümessilleri –örneğin; pek çok *derebeyi* ve *ayan-* merkezi otoriteye karşı ayaklandı⁴⁹.

Ayanlar, *ayanlıkların* yöneticisi olarak, on sekizinci yüzyıl başından itibaren Bosna ve Hersek *kadılıklarında* otoritenin temsilcileri olarak ortaya çıktılar. Ayanlar, başlangıç itibarıyla, *bey* ailelerinin –*zeamet* sahibi olanların- yüksek mevkide olanları arasından tayin edildiler. Ayrıca, kaptanlıkların buldukları *kadılıklarda*, kaptan da *ayanın*

⁴⁹Bu kuvvetlerin Osmanlı İmparatorluğu boyunca faaliyetleri ile ilgili olarak, bk. A. F. Miller, *Mustafa-paşa Bajrak-tar-Otomnskaia imperijanaçale XIX veka* (Bayraktar Mustafa Paşa-XIX. Yüzyıl Başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu), Moskova ve Leningrad 1947.

işlevini görüyordu⁵⁰. Bu, *ayanlıkların* gelişmesi için fevkalade mühim, hatta Bosna'nın siyasi yaşamında kaptanların rolünün gelişmesi açısından oldukça büyük neticeler taşıyordu. Kaptanlar *vilayet ayanları* (*vilayet, sancağın* alt birimini teşkil ettiği geniş bir idari birimdi) ve bundan dolayı bölgedeki en nüfuzlu soylular arasından seçiliyordu⁵¹. Kaptanlık irsî idi⁵². Nitekim bir kaptan aynı zamanda *ayanın* görevini de icra ettiği vakit, ekonomik ve sosyal durumunu sağlamlaştırmış oluyordu ve siyasi gücü de bu bağlamda büyük oranda artıyordu⁵³. On sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın başında Bosna'da göze çarpan yasal durum buydu.

Ayanlıklarda işlerin idaresini ele almaları (diğer *kadılıklarda* ayanların yaptığı gibi), kaptanları, kaptanlık bölgesindeki bütün ahali ile doğrudan ilişkiye girecek bir konuma getirdi ve o bölgelerde neredeyse otoritenin tümünden temsilcileri durumuna gelmelerine imkân verdi. Ahaliden vergi toplama hakkını elde ettiler ve tek askerî otorite oldular. Kontrol ettikleri sahalarda feodal hâkim gibi davranmaları mümkündü. Bu feodal otorite ile Bosna'nın siyasi yaşamında belirleyici unsur olmaya muvaffak oldular. Aynı zamanda bir gün Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı içinde Bosna Hersek'e muhtariyet sağlamak amacıyla, hareketin arkasında asıl güç olma salahiyetini de elde ettiler.

⁵⁰Kaptanlıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* (Bosna ve Hersek'teki Kaptanlıklar), Saraybosna 1954 ve bk. Sućeska, *Ayans*, 193-97.

⁵¹Dubrovnik Devlet Arşivi, *Actaturcacum* 143, Saraybosna Doğu Enstitüsü (bundan sonra SDE), Yazma 79/54; SDE, (Sicil) No. 25, s. 46, Sicil No. 56, s. 52; *Gazi Husrevbegova Biblioteka* (Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi) (bundan sonra GHK), M. E. Kadić, *Kronika* (Vekayiname), 9, 237; SDE, Sicil No. 14, 21 ve 23.

⁵²Kaptanlar vazifelerini Bosna Paşalığı'ndaki kalelerdeki bütün vazifeleri kapsayan *ocaklık* sistemine göre devralmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. A. Sućeska, "Sličnosti i razlike između odžakluktimara i odžakluk akapetana i ostalihgraničara u Bosanskom pašaluku" (*Bosna Paşalığı'ndaki Ocaklık Timarlar ve Ocaklık Kaptanlar ve Diğer Sınır Muhafızları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar*), *Saraybosna Hukuk Fakültesi Yıllığı*, Saraybosna 1972, 357-364.

⁵³Ključ'daki Hersekli kaptanlar örneğindeki gibi, böyle bir rol, kaptanlara göre daha etkili ve güçlü beylerin bulunduğu yerlerde yalnız kaptanlar tarafından oynanmamaktaydı; örneğin kaptanlar Tanović ailesindendi fakat siyasal yaşamda belirleyici rol Čengić ailesi tarafından oynanmaktaydı. Bazı kaptanlıklarda Yeniçeri subayları kaptanlardan daha nüfuzluydu (Mostar gibi).

Bosna yönetici sınıf kademeleri arasında kesin bir sınıfsal dayanışma vardır. Büyük ekonomik güce sahip olan ve temel siyasi mevkileri ellerinde tutan, yerli soyun bir feodal derebeyi sınıfının kalıntısı gibi önemli *ayan* ve kaptanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış düşmanlarının bilhassa Avusturya'nın tehdidi karşısında dayanışmayı müdafaaya mecbur kaldı. Bu dayanışmanın oluşması ve muhafazasında önemli bir faktör, Bosna içerisinde kendilerine özgü güç dengesini koruyan, yaklaşık olarak eşit kuvvette yüksek mevkide feodalistlerin çok sayıda olmasıydı. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın başlarında 39 tane kaptanlık ve buna bağlı olarak 39 güçlü kaptan ailesi vardı⁵⁴. Kaptanın işlevinin irsî olması sebebiyle bu ailelerin hakları sultanın otoritesi tarafından kendiliğinden garanti altına alınmıştı. Kaptan ailelerinin sınıfsal dayanışması daha ileri bir garantidir: Bir sınıf olarak kaptanlar ayrıcalığı tehlikede olanlara ortak himaye teklif etmek suretiyle dikkatli bir şekilde haklarını korumuşlardır.

Kaptan ailelerinin sınıf dayanışmasının çok erken bir aşamada gerçekleşmiş olduğu Türk kaynaklarındaki kayıtlar tarafından kanıtlanmaktadır. Örnek olarak Bosna ayanları tarafından 1730 senesinde Sultana sunulan, Mostar Kaptanlığı'nı zorla alan birisinin, ihracını talep eden bir *mahzar* (dilekçe) –Ahmed Bey Vuçjakoviç- isimli yasal sahibinin elinden kaptanlığı alan –Hasan diye birisi- gösterilebilir. Mahzar (dilekçe) onaylanır, gaspçı imparatorluk emriyle ortadan kaldırılır ve kaptanlık yasal sahibine iade edilir⁵⁵.

Ayan aileleri arasında güç dengesi olması münasebetiyle herhangi biri için kendi otoritesini aşmak hemen hemen mümkün değildir. Ne derece güçlü olursa olsun, Bosnalı bir ayan, kendi gücü vasıtasıyla *kadılıktan* daha büyük bir bölgeye hâkim olamazdı. *Ayanlar* bunun farkındaydı ve uzun yıllar boyunca hiçbir şekilde otoritelerini genişletmeye teşebbüs etmediler. Hatta *ayanların* ayaklanmasında, diğerlerinin lideri şeklinde bir kaptanın öne çıkmasına rağmen, Kaptan Hüseyin Gradaseviç'in hareketinde ayanlar arasındaki dengenin tahrip edilmesi amaç edinilmemişti (en azından başlangıçta); aksine, hareket, tam da var olan düzen için dayanışmalarını ve saygıyı ifade ediyordu.

⁵⁴Kreševljaković, *a.g.e.*, 13-17.

⁵⁵*Aynı eser*, s. 243-44.

Hüseyin, dostu olan öteki ayanlardan daha büyük güç kazanmak istediği zaman, hareket çökmeye başlamıştı⁵⁶.

Ayanlar arasındaki güç dengesinin mevcudiyeti, esasında, kendilerine ait *kadılıklarda* otoritelerinin etkisini azaltmadı. Tüm sebepleriyle, bu otoritenin, on dokuzuncu yüzyıl sonunda, Türk Devleti'nin bazı bölgelerindeki (örn.; bilhassa Balkanlar) benzer görevdeki memurların otoritesinden daha sağlam bir dayanak üzerinde kaldığı tartışma götürmez bir gerçektir. Kaptan/*ayan* mevkiinin irsî doğası –merkez ve vilayetlerdeki Türk otoritelerince resmen tanınan- bu mevkilerin sahiplerine büyük güven verdi. Öteki *ayanlar* da, kaptan/*ayan* mevkilerinin mevcut kalıtsallığından istifade etti: Onlar da Türk otoritesinin (en azından bir teori olarak imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi) sadece ve sadece geçici olmayan meşru temsilcileriydi. Bosna ayanları kendi güçlerini muhafaza etmek için diğer feodallerle mücadele etmek zorunda değillerdi ve otoriteleri hâkim oldukları bölgeler dâhilinde her geçen gün artıyordu.

Güçleri artarken, belirli *ayan* aileleri Osmanlı devlet gücünün temsilcileri olmaktan ziyade kendi hakları olan idareyi kullanarak merkezi otoriteden bağımsız olarak faaliyet göstermeye başladılar. Nihayet bu bağımsız aileler, dâhili emirlerin ve kanunların muhafazası ve ortak sınırların müdafaası gibi meseleler dışında, kendilerini, genel olarak, otoriteye muhalif buldular⁵⁷. Bununla birlikte, mevcut ekonomik ve siyasi şartlara ve elverişli kişisel çıkarlarına karşı, önceden belirtildiği üzere, gelişmiş olan sınıf dayanışmalarından dolayı Bosna *ayanları* hareketleriyle bölgeyi anarşi içerisine düşürmedi. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcıyla, *Bosna Paşalığı* gerçekte iç ve dış düşmanlara karşı ayakta durmaya muktedir ve konfederasyonu mümkün kılan güç dengesini, herhangi bir parçalanmaya karşı koruyan bir ayanlar konfederasyonu haline gelmişti.

⁵⁶Bu hareketin belirli safhalarıyla ilgili olarak bk. H. Kreševljaković, "Husein-kapetan Gradašćević Zmaj od Bosne" (Bosna'nın Ejderhası, Kaptan Hüseyin Gradašćević), Napredak-kalendar 1932, 105-131.

⁵⁷Kaptanlar, çok sık, askeri konularda sultanla amaç birliğini abartmışlardır. Bazıları sadece kendi *kadılık* sınırlarını yönetmekle kalmamışlar, daha uzaklara giderek sınırlarda Avusturya ile bağımsız hareketlere de girişmişlerdir, dolayısıyla Sultan için büyük zorluklar yaratmışlardır; özellikle bk. Kreševljaković, *a.g.e.*, 75-116, 187-93.

İmparatorluğun diğer bölgelerindeki *ayanlar*, Bosnalı kaptan ve *ayanlara* verilen daimi salahiyet hakkına yasal olarak sahip değildi. Bununla beraber, onlar da bu tür bir salahiyeti arzuluyorlardı ve on sekizinci yüzyıl sonunda merkezî otorite ile bir mücadele içine girdiler. Böylece merkezin görüldüğünden daha zayıf olduğunu öğrendiler. Belirli nüfuz sahibi *ayanlar* sadece kendi *kadılıkları* üzerinde değil; fakat aynı zamanda bütün eyalet üzerinde irsî hâkimiyetlerini kurmak için merkezin güçsüzlüğünü sömürmenin yollarını aradılar. Bu bölgelerde sonuç, anarşiydi⁵⁸.

Yükselen Hıristiyan tepkisi tarafından yaratılan iç düzene karşı tehditte olduğu şekilde Türkiye'ye karşı –Avusturya, Venedik ve daha sonra Karadağ ve ihtilalcı Sırbistan- güçlenen düşmanların yaptığı gibi komşu devletlerin sürekli olarak *Bosna Paşalığı*'ni tehdit eden dıştan gelen bu tehlike, *ayanlar* arasında bağlılığın gelişmesini olumlu yönde etkiledi ve uzun yıllar boyu sultanın menfaatleri ile kendi menfaatlerini bir özdeşlik şeklinde muhafaza etmelerine yardım etti. Bosna sınırlarının savunulması için asıl sorumluluk, kaptanlar ve *ayanlar* üzerine yüklenmişti; Osmanlı Devleti'ni, irsî hale gelen kendi imtiyazlı konumları için yasal otoriteyi korurken aynı zamanda kendi aile ve mallarını da koruyarak bu sorumluluğu fedakârca yerine getiriyorlardı. Öteki eyaletlerdeki *ayanlardan* (belki Anadolu istisnasıyla) farklı olarak Bosnalı *ayanların* yıllarca, merkezî idarenin çok daha emin bir kalesi olarak kalması, onların yerel gücü ve bağımsızlıkları sebebiyle gerekliydi. Kaptanları ve *ayanları* tarafından idare edilen bütün Bosnalı Müslümanlar, sayısız savaşta kanlarını ülkelerinin ve aynı zamanda imparatorluğun savunulmasında akıttılar⁵⁹.

Bosnalı *ayanlar* ve merkezî otorite arasında imparatorluğun sınırlarının korunması meselesindeki menfaat özdeşliği Bab-ı Ali'den (hemen hemen hiçbir vergi doğrudan merkezî otorite adına toplanmıyordu) talep edilen pek çok malzemenin yokluğuyla birleşti ve Bosna'da ücretli askerlerin bakımıyla sorunun başarılı biçimde

⁵⁸Bkz. Miller, *Mustapha-Pasha Bajraktar*, 57-62, 84-90, 96-114, 117-28, 283-91; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 315-19, 436-41, 609-615; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5.

⁵⁹On sekizinci yüzyılda Bosnalı Müslümanların, Bosna sınırlarının korunmasına iştiraki üzerine detaylı bilgi için bk. Prelog, *Povjest Bosne* (Bosna Tarihi) ve Bašagić, "Kısa Bir Tanıtım" (İlgili bölümler).

çözümlemesi (en azından *ayanların* bakışı açısından), bir noktaya kadar, Bosna'daki vezirin işini kolaylaştırdı. Aynı zamanda, güçlü ve birleşik bir soylular sınıfının mevcudiyeti, veziri, *ayanlara* ya da merkezi otoriteye karşı bağımsız hareket eden bir pozisyonda olmaktan her daim alıkoydu. Bu nedenle, vezir (bilhassa sonraki yıllarda) yalnızca *ayanlar* ve merkez arasında esasen yönetim tarafından kullanılan bir maşa olarak Bosna *ayanlarını* ortak hareket için –genel olarak askeri hareket- çağırın, bir dereceye kadar gerekli bir bağ gibi hizmet etti. Bölgedeki Türk askeri hareketleri on sekizinci yüzyılda, vezir ve *ayanların* yoğun işbirliğiyle, istişare sonucu ortaya konan bir işbirliği, yerine getirildi (Vezir ve *ayanların* müzakereleriyle gerçekleşen işbirliği süreci literatürde “ayan meclisi” olarak geçer.)⁶⁰.

Bununla beraber, Bosna Veziri başarılı bir biçimde *ayanları* ortak hareket etmek için çağırabiliyor ve mutlak suretle merkezî otoritenin emirlerine bağlı olduğu zaman –ve ayrıca sadece, şayet o emirler *ayanların* çıkarlarına önemli oranda ters düşmezse- onları istenen cihete sevk edebilmek mümkün olabiliyordu. *Ayanlar* tarafından çıkarlarına ters düştüğü düşünülen kanunlar tam anlamıyla bir isyan olmasa da, en azından o kanunlara uygun şekilde zoraki bir çalışmanın gereksinimine ihtiyaç duyan bir direnişle karşılaştı. Böyle bir direniş askerî konuların dahi açıkça söz konusu olduğu vakit bile bazı durumlarda kendini gösteriyordu. Örneğin, ilk Sırp ayaklanması sırasında, Bosna *ayanları* asilere karşı yapılan operasyonlarda başlangıçta ve mücadelenin sonunda faal rol oynadı; aradaki zaman sürecinde, buna mukabil, fark edilir biçimde ruh yoksunluklarını ve tasarılarını ortaya serdiler, sıklıkla daha faal olarak iştiraklerini emreden imparatora ait *fermanlara* uymakta isteksiz göründüler⁶¹.

⁶⁰ “Ayan Meclisi” Bosna vezirlerinin otoritesini sınırlayabilen, kalıcı bir otorite organı değildi. Daha çok Bosna sınırlarının korunması, birliklerin Bosna'dan diğer cephelere sevk ve bu gibi Bosna için hayati olan sorunlarda bütün Bosna ileri gelenlerinin Bosna veziriyle geçici müzakere meclisi şeklinde bir yapıydı. Müzakerelerde Vezir, katılımcılara Sultan'ın emirlerini bildirir ve onlarla bu emirlerin en etkin biçimde nasıl uygulanacağını görüşürdü.

⁶¹ Sejh Kemura Sejfudin (Şeyh Seyfeddin Kemura), *Prvki srpski ustanakpod Karadordem, poturskimvrelima* (Karadorda Yönetiminde İlk Sırp Ayaklanması-Türk kaynaklarına göre), Saraybosna 1914.

Bosna *ayanlarının* Sultana, imparatorluğun diğer bölgelerindeki *ayanlardan* daha fazla bağlı olmalarına ve genellikle çok önemli emirlerini yerine getirmelerine rağmen Sultan II. Mahmud, onların sınır savaşları meselesindeki sürekli, keyfi hareketleri ve fırsat buldukça yaptıkları karşılıklı kavgalarla birleşen tartışmasız yerel otoritelerini, mutlak otoritesini imparatorluğa yaymasına bir engel olarak gördü. Bu yüzden tahta çıkmasının hemen ardından (bazı çok acil iç ve dış problemlerle ilgilendikten sonra) II. Mahmud, ilk önce Rumeli'de ve Anadolu'da ve arkasından diğer bölgelerdeki *ayanlarla* ilgilenmeye başladı. Bosna'dakiler de dâhil *ayanların* tamamı, bu merkezî otoritenin sağlamaştırılmasına karşıydı. II. Mahmud, direnişi, imparatorluğundaki en tehlikeli *ayanların* birçoğunun kaniyla bastırmaya mecbur kaldı⁶². Rumeli, Anadolu ve daha sonra Bosna'da pek çok *ayanı* ölümle cezalandırdı. Bununla beraber *Bosna Paşalığı'*nın özel hukuki durumu münasebetiyle, Bosna *ayanlarıyla* Sultanın son güç denemesi zaman ve usul açısından diğer eyaletlerdekinden ayrıldı.

II. Mahmud, son olarak 1820'lerde programını en güçlü *ayanları* fiziksel olarak ortadan kaldırmak suretiyle uygulayabildi. Asi Bosna *ayanlarıyla* görülecek birtakım eski hesapları olmasına rağmen, bir muhalefet kaynağı olarak onların ortadan kaldırılması için asıl ilk darbe, Vezir Celal Paşa zamanında vuruldu. 2,5 yıllık bir zaman diliminde (Mart 1820-Kasım 1822) Celal Paşa; aralarında Bekir Paşa (Pljevlje *Mütesellimi*) ve Drndo Alaybeyi, İbrahim Bey Prijepuljac, Hacı Salih Bey Srebrenica, Kaptan Kulin, Mehmed Bey Baybut, Alaybeyi Petrovaç, Kaptan Krupa, Kaptan Derventa, Kaptan Moglaj ve Şeyh İlhami Zabçak'ın bulunduğu çoğu Bosnalı *ayanı* ölümle cezalandırdı. Bihaç, Ostrozac, Sanski Most kaptanları sürgün edildi. Hayatlarından endişe eden kimi *ayanlarsa* kendi arzularıyla ülkeyi terk ettiler⁶³.

On dokuzuncu yüzyılın üçüncü on yılında imparatorluk, hem iç hem de dış işleri alanlarında ciddi güçlüklerle yüz yüze kaldığı zaman, Sultan'ın Bosna *ayanlarıyla* giriştiği güç mücadelesi geçici olarak terk

⁶²Bkz. Carl Ritter von Sax, "Geschichtedes Machtverfalls der Turkeibis Ende des XIX Jahr-hundertsunddie Phase 'orientalischen Frage'bis aufdie Gegenwart", Vienna 1908, 178-208; D. Pavlović, *Pokret u Bosni i AlbanijiprotivreformiMahmuda II* (II. Mahmut'un Reformlarına Karşı Bosna ve Arnavutluk'taki Hareket), Belgrade 1913.

⁶³Bkz. Bašagić, *a.g.e.*, 131.

edildi. Bununla birlikte yüzyılın dördüncü on yılının başlangıcında, Sultan, bütün enerjisini imparatorluk dâhilinde askeri ve idari reformları uygulamaya sarf etti. Bunu diğer eyaletlerdeki *ayan* gücünün kalıntılarının imhası takip etti. Sonra, programın son merhalesinde, Sultan yeniden Bosna *ayanları* sorununa döndü.

1830'da, Saraybosna'da yeniçerilerin ayaklanmasını bastırdıktan sonra Bosna Veziri, Sultanın temsilcisi olarak askerî reformları uygulamanın çarelerini arama yoluna koyuldu. Onun gayesi, çağdaş bir iyileştirmeyi çağrıştıran bir yapıda –feodal alışkanlıklara zıt bir şekilde tüm Müslümanları silâh altına almaktı. Askeriyenin ıslahı ülke yönetiminin ıslahı ile birlikte yürütülüyordu. Her iki reformun ölçüsü de, *kadılıklarda* kaptan ve ayanların askeri-sivil otoritenin mümessilleri olarak hizmet vermeleri gibi, esas itibarıyla gereksizdi. *Ayanlar* bu reformlar yürürlüğe girecek olursa imtiyazlarının sarsılacağını düşünüyorlardı.

Bosna *ayanlarının* gücünü ortadan kaldırmaya karar vermeden önce Sultan, barışçı bir yolla, gönüllü olarak imtiyazlı pozisyonlarından feragat etmelerini ve *Bosna Paşalığı*'ndaki (modern anlamda) ilk gerçek devlet memurları olan-*mütesellimlerin* tabiiyetine geçmeleri için onların rızasını kazanmaya çalıştı⁶⁴. Bu amaca dayalı olarak, *ayan* organizasyonunun çok önemli temsilcilerinden bazıları, Sultanın bizzat başkanlığını yapacağı bir müzakere için, İstanbul'a davet edildi. Islahatları barışçı yolla *ayanlara* kabul ettirerek onları kazanma çabalarının boş olduğu, böylelikle ortaya çıkmış oldu⁶⁵. Sultan, iş bu raddeye varınca, ıslahatlarını uygulamak için kuvvet kullanmaya karar verdi. Sultan tarafından bir defada Bosna ayanlarının bütün problemlerinin halledilmesine yönelik olarak tasarlanan son saldırının patlak vermesinden biraz önce, *ayanlar*, ayaklandılar.

İlk defaya mahsus olmak üzere Bosna *ayanları*, 1831 Şubat'ında Tuzla'daki toplantıda Sultanın reformlarına karşı, isyan hareketlerinde kendilerine önderlik etmesi için Kaptan Hüseyin Gradasceviç'i seçtiklerinde kendi *paşalıkları* içerisinde serbest hareket etme hakkına kavuştular. Ne yapılacağı konusunda herhangi bir şekilde hemfikir

⁶⁴Kreševljaković, a.g.e., 140.

⁶⁵Kreševljaković, a.g.e., 140.

olmamalarına rağmen, *ayanlar*, Kaptan Hüseyin'e bütün Bosna *ayanlarının* müşterek amaçlarını yerine getirmede geniş yetki ve ortak çıkarları için savaşmasında sadece kendi *kadılıkları* içerisinde olmayan fakat bütün Bosna'da güçlerinin korunmasını öngören örnekteki gibi, sınırsız yetki verdiler. Hüseyin daha sonra kendisine taraftar olan *ayanlar* tarafından "Bosna Veziri" seçildi ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı, Sultanın, seçilmesini onayan kararı vermediği, hareketin çökmeye yüz tuttuğu zamana kadar bu mevki işgal etti⁶⁶.

Kaptan Hüseyin'in önderliği altında, Bosna *ayanlarının* hareketi henüz tam anlamıyla çalışılmış değildir; bu nedenle hareketin birçok merhalesi hakkında kesin değerlendirmede bulunmak çok güçtür. Hareketle ilgili, şu anki bilgilerimizden yola çıkarak (bu bilgiler literatür ve pek çok müracaat edilmemiş belgelere dayanır), şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki esasen bu Bosna'daki feodal sınıfın üst tabakasının bir hareketiydi ve bu sınıfın imtiyazlı konumunu yok etmeyi amaçlamış olan reformlara karşı düzenlenmişti. Başlangıçta en azından, hareket, açıkça *kadılıklarda* siyasi-idari güç olan *ayan* konfederasyonunu korumak ve ayrıca, Sultanın Bosna'daki yüksek hâkimiyetini muhafaza etmek maksadı gütmüştür. Bununla birlikte Sultanın valileri durumundaki vezirlerin hareketleri *ayanların* o yönden destek sağlama açısından güven kaybetmelerine yol açtı. Aralarından seçilecek bir vezirin atanması konusunda karar almış, böylece güçlerini devam ettirmek amacını taşımış olmalıydılar ve mücadelenin en önemli ikinci amacı bu olsa gerekti.

Ayanların çoğu görünüşte bu ikinci amaçta, biraz önce olduğu gibi İstanbul'daki delegasyonun başarısızlığından ve Sultan tarafından onlara karşı başlatılan silahlı operasyonlardan sonra amaçlarını gerçekleştirebilmek için tek yol olarak silahlı direnişi birbirlerine teklif etmek suretiyle anlaşmışlardı. Özerklik ve imtiyazlarını korumak gibi asıl amaçlarını gerçekleştirmek hususunda Kaptan Hüseyin'i önce lider ve ardından vezir seçme konusunda anlaşmışlardı.

Bosna *ayanlarının* paşalığın gelecekteki düzeni konusundaki hedeflerine göre, onların gelinen nokta dışında başka bir şey elde etmek istemedikleri söylenebilir. Mevcut koşulları değiştirmenin

⁶⁶Kreševljaković, *a.g.e.*, 140.

çarelerini aramadılar, fakat aksine, yalnızca otoritede içerisindeki eski mevkilerini korumakla ilgilendiler. Bunu, imtiyazlı yaşam yolunu muhafaza etmenin tek yolu olarak gördüler, fakat aynı zamanda da, Sultan'ın Bosna üzerinde mutlak hâkimiyetini korumanın en iyi aracının bu olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle, çok sayıda *ayan* reform hareketine karşı aktif isyana karar verdi. Fakat aynı neden için isyan açısından duydukları coşku –Kosova'da Sultanın birlikleri üzerindeki bir zafer sayesinde şimdiden başarılı bir şekilde başlamış isyanla- büyük vezir Mehmed Reşid Paşa'nın mevcut düzenin değiştirilemeyeceği ve hatta Kaptan Hüseyin'in vezir olarak tanınmasını talep eden isteklerinin karşılanacağına dair sözler üzerine önemli ölçüde azaldı⁶⁷.

1832 Mart'ında Kaptan Hüseyin tarafından Avusturya İmparatoru Franz'a Kral'ın Bab-ı Ali ile Kaptan namına aracılıkta bulunmasını talep etmek maksadıyla yazılan bir mektup, II. Mahmud'un reformlarına karşı *ayanların* mücadelesinin tarihini özetliyor ve vezire iddia edildiği üzere onlar tarafından yapılan önerileri ayrıntılı bir şekilde anlatıyor⁶⁸.

Hüseyin, İmparator Franz'a, *ayanların*;

-Sonsuza dek dürüst, yiğit ve sadık bir şekilde gerçek imparatorlarına ve büyük hâkim Sultan Mahmud'a hizmet edeceklerine ve onun emirlerini eskiden olduğu gibi kabul edeceklerine,

söz verdiklerini yazdı.

Buna karşılık, Sultandan aşağıdaki garantileri talep ediyorlardı:

-Muhammed'in dinine ve eski kanunlara zarar veren yeni kanun ve dinî müeyyideleri kabul etmeden önce hayat ve mal varlıklarını kaybetmeye ve kanlarını akıtmaya hazır kuvvetlere karşı ayaklanan Bosna insanının çıkarlarına uygun olarak, Sultan eski geleneklere ve Muhammed'in dinine uygun olmayan yeni bir inanç sistemi ve yeni bir kanunu kabul etmeyecek;

-Sultan, kendisine sadık kalmaları ve onun emirlerini kabul etmeleri için Bosnalı olan ve kendi aralarından herhangi birini Bosna Veziri

⁶⁷Kreševljaković, *a.g.e.*, 140.

⁶⁸Haus, Hof-und Staatsarchiv von Wien, Ottenfels an Metternich, 25th V 1832, No. 378, P. S. 2 Correspondenz mit der Türkei, 1832.

olarak uygun görecek, tasdik edecek ve atayacaktır. Zorbalıkla ayanları ortadan kaldırmalarından ve bilhassa ayanların önde gelenleri ve mal varlıklarıyla Bosna'dan uzaklaşmalarından dolayı her yıl değişen yabancılar vezir olarak atanmayacak;

-Hiçbir Bosnalı çiftlik sahibi çiftliklerinden yoksun bırakılmayacak fakat bu çiftliklere eskiden olduğu gibi sahip olmalarına müsaade edilecek;

-Çok eskiden beri var olan eski kanunlar bundan böyle de aynı kalacaktı.

Ayanların eski sistemin devam etmesi için garanti ve yerli bir Bosnalının vezir olması yönündeki istekleri, Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde Bosna için muhtar bir yapı isteğine dek ulaşmıştır. Bununla beraber, hareketin genel anlamda, Bosna Hersek için, Sırbistan modelindeki bir vassal prensliğin özerkliğini güvence altına almayı çabaladığına dair bir kanıt yoktur⁶⁹. Bosna *ayanları* otoritenin eski yapısına ve Osmanlı Sultanına eski sadakatleriyle bağlı kaldı. Onların, Bosna Vezirinin kendi aralarından atanması isteği reformlarına karşı isyanda yeni ama sonuç vermeyen iyi tasarlanmamış bir unsurdur. Kaptan Hüseyin'i vezir olarak seçmeleri, amaçlamış olduklarını yapmalarına yetmedi. Hüseyin, Bosnalı olmayan önceki vezirle aynı anlayışta Bosna'yı yönetti ve ayrıca yıllarca *ayanları* kendi dost feodallerin arazileri ve hayatları üzerine nüfuz etmekten alıkoyan, kapalı ifade olunmuş, uyuşmayı hiçe saymaya başladı.

Kaptan Hüseyin'in yönetiminin hemen başlangıcında, Bosna'daki selefleri Türk vezirlerinden –benzer ya da belki daha fena- daha çok keyfi hareket alametleri ortaya koymak suretiyle diğer ayanların pek çoğu ile anlaşmazlığa düştüğü biliniyor. Özetle, içlerinde başı çeken, Tesnja'dan ve Gradaçac'tan kaptanlar, Alaybeyi Mahmud Filipoviç, Travnik'ten İzzet Ağa diye biri, Jezzeno'dan İbrahim Efendi, Tesanj'dan ve Prusečko'dan *iki müftü* ve Travnik kadısının aralarında bulunduğu *ayanlar* arasındaki güç dengesini tahrip etti⁷⁰. Aralarında Hüseyin'in öz kardeşi Osman Paşa ve Kuzeni Ahmed'in de bulunduğu diğer pek çok

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pavlović, *a.g.e.*; Kreševljaković, *a.g.e.*; Bašagić, *a.g.m.*

⁷⁰ Kreševljaković, *a.g.e.*, 18.

ayansa Sava boyunca kaçtı⁷¹. Sultanın isyan hareketi yöneticileri arasında çekişmeyi kıskırtma taktiği –ki bu taktik imparatorluğun diğer bölümlerinde şimdiye kadar başarıyla yürütülen bir taktikti- Bosna’da da başarıya ulaşıyordu ve Hüseyin’in taraftarlarının ittifakını parçalamaya yarıyordu.

Sultanın “böl ve yönet” siyaseti, ilk aşamada harekete zoraki olarak katılan Tuzla ve Zivornik kaptanları üzerinde çok hızlı bir şekilde tesirli oldu⁷². Ali Ağa Stavceviç’in yönettiği Hersek *ayanları* kısa süre içerisinde açıkça düşman oldu. Hareketin birçok iştirakçisi de onun ve Sultanın kuvvetleri arasında büyük bir silahlı çatışmaya kadar, kendi maiyetindeki hoşnutsuz Saraybosna Yeniçeri kalıntıları ve ona hala sadık kalan çok sayıdaki *ayanlara* ümit bağlayan Hüseyin yalnız kalsın diye sırtlarını dönmüşlerdi⁷³.

Hiç şüphesiz Bosna *ayanlarının* seçtikleri lideri desteklemelerinde başarısız olmaları salt kıskançlık ve kişisel düşmanlıktan kaynaklandı. Ancak kararsız davranışlarının gerçek nedeni, açıkça görüleceği üzere, Kaptan Hüseyin’in her şeye rağmen eski hakların güvenli bir garantisini önerdiğinin görülmediği gerçeğinde yatıyor; aşağıda belirtildiği gibi – eski geleneğe karışmamayı kabul etmekte kendisi isteksiz görünmüştü. Herhangi bir durumda, tamamıyla kişisel bir şekilde hareket etmemiş olsa bile Kaptan Hüseyin’in (ya da aynı neden için grup arasında herhangi bir liderin) güç ve ayrıcalıkların devamını muhafaza mücadelesinde müştereken *ayanları* bir arada tutmada başarılı olabilme olasılığı pek görünmüyor. Bosna’yı muktedir kılmak için Sultanın kuvvetlerine karşı koymayı gerektiren, tüm ülkeyi ilgilendiren bir çeşit düzen ve disiplin fikrine Hüseyin’in kendi sınıfından arkadaşları alışık ve fikri çabuk kavrayacak kabiliyette değildi. Hüseyin, kendine taraftar *ayanlara* mutlakiyetçi bir tarzda düzeni kabul ettirmek üzere tam bir gereklilikle hareket ettirmeye mecbur oldu. Fakat hiç şüphesiz hem Sultana bağlı olan vezirde ve hem de kendi seçtikleri valide hangisi olursa olsun, mutlakiyetçi yönetimde kendi sonlarını gördüklerinden, *ayanlar*, buna karşı ayaklanmıştı. *Ayanların* hareketi

⁷¹Kreševljaković, *a.g.e.*, 18.

⁷²Kreševljaković, *a.g.e.*, 18.

⁷³Bkz. Bašagić, *a.g.e.*, 141.

başlangıçtan itibaren kendi doğası ve amaçlarından kaynaklanan öldürücü zaaf yüzünden akim kalmıştı.

Mücadelenin ikinci ve belirleyici aşaması sırasında Hüseyin'in pek çok taraftarı pasif kalmayı benimserken, Hersek *ayanları* Sultanla ortak hareket etmeye karar vermişlerdi. Stolaç *ayanı* Ali Ağa Rizvanbegoviç ve arkadaşı Gaçko *ayanı* İsmail Ağa Cengiç'in kuvvetleriyle desteklenen sultanın ordusu, Kaptan Hüseyin Ayaklanmasını kolaylıkla bastırdı. Şayet Hüseyin, Bosna *ayanlarının* tümünün desteğine sahip olmuş olsaydı, Sultan ve Hersekliler için kolay gelen zafer yerinin bir yenilgiye bırakmak zorunda kalırdı. Sayı itibarıyla Bosna kuvvetleri potansiyel bakımdan, üzerlerine gönderilen birleşik kuvvetlerden daha güçlüydü ancak isyan, tamamıyla olgunluğa erişemediği bir anda başarısızlığa uğradı.

Hersek Ayanlarının Durumu

Hersek *ayanları*, eski imtiyazlarını ellerinde tutmak için mücadelelerinde değişik bir yol seçtiler. Ali Ağa Rizvanbegoviç ve Gaçko-Piva'nın güçlü *ayanı* İsmail Ağa Çengiç ve öteki birkaçı tarafından idare edilen Hersekliler isyan hareketine ihanet etmeye ve yerine Sultana yardım etmeye karar verdiler. Ali Ağa bu ihanetiyle, eğer Bosna olmazsa, en azından Hersek veziri makamını kendisi için elde etmeyi umut etti. Böylece düzenlenen isyanın en başında Ali Ağa yardım etmeyi reddetti (Literatürdeki yaygın bir görüş, bu işbirliğinden uzak tutumun, en azından, kısmen duruma ışık tutan, Kaptan Hüseyin ve Çengiç arasındaki rekabetin sonucu olduğuna yöneliktir.)⁷⁴.

Kendi bölgeleri için Bosna *ayanları* hiç şüphesiz Ali Ağa'yı liderleri olarak görmeyi arzu etmiyorlardı. Onlar kendisinin zaten bir gaspçı, entrikacı ve istisnai bir zorba olduğunu belli eden uyanık Staceviç'e karşı büyük ölçüde güvensizdiler. Kendi kardeşlerinin hakkına zorla tecavüz etmesi ve aynı şekilde pek çok defa komşusu Poçitelj kaptanı Kavran'a yaptığı gibi bir güç sahipliği konumuna gelirse, haklarına saygılı olacağı arta kalan *ayanlara* pek de garanti görünmüyordu⁷⁵.

⁷⁴Bkz. Hajrudin Čurić, "Ali Pasha Rizvanbegoviç-Stočvić", Anniversary of N. Čupić (N. Cupic Yıldönümü), 46, Belgrade 1937, 207.

⁷⁵Bkz. Kreševljaković, a.g.e., 233, 253, 273.

Ayrıca, Sultana karşı silahlı harekette kararsız olduğu hissediliyordu. Daha sonra belki Ali Ağa'nın *Bosna Paşalığı*'ndaki bütün *ayanların* üzerinde daha yüksek güç kazanmak amacıyla Sultana çıkar için yaltaklık yaparak prestij sahibi olmak istemesi muhtemel görünüyor. Stoçević, bundan dolayısıyla hareketin lideri olarak itibar görmedi.

Ali Ağa'nın, Sultanın kuvvetlerine yardımı önemliydi⁷⁶. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır isyanına karşı Sultanın mücadelesindeki yardımında olduğu gibi bu hizmetin kabulüyle, Ali Ağa 1833'te Hersek Vezirliği'ne uygun görülerek ödüllendirildi. Bu makamı galip Ali Paşa Rizvanbegoviç-Stoçević adıyla on dokuz sene elinde tuttu⁷⁷.

Vezirliği aldıktan hemen sonra, Ali Paşa ikinci gayesini elde etmeye doğru –yani kendi mutlak otoritesini kurmak için- adım atmaya başladı Hersek *ayanlarını* atamakla, eski mütteliklerine memurları olarak (*mütesellimler*) ya da kendi ailesinin bireylerinden olanları *ayan* olarak atamak suretiyle işe başladı. Hareketleri, görünüşte Sultanın reformlarının amaçlarıyla paraleldi. Ancak yukarıda izah edilen davranışlar, Ali Paşa'nın arzusunun basit bir memurluktan ziyade, kendisinin sultanın bir vassalı olmak olduğunu gösterdi. Bu tür bir arzu, ülke çapında tümüyle merkezî otoriteyi ve Sultanın mutlak otoritesini yerleştirmeye çalışan merkezî otoritenin amacına kesinlikle tersti. Kaptan Hüseyin gibi Ali Paşa da ortadan kaldırılmalıydı; bu 1851'de gerçekleştirilebildi, Ali Paşa, Bosna isyanının son kalıntılarının Ömer Paşa Latas tarafından mağlubiyete uğratıldığı zaman öldürüldü.

Ömer Paşa Latas, bir yıldan daha fazla sürede sona eren bir mücadele sonrası *ayanların* isyanını kırdı⁷⁸. Böylece Osmanlı İmparatorluğu içerisinde otonomi isteyen ve onun için mücadele eden Bosna ve Hersek'teki unsurlara son darbeyi vurdu.

Gerçekte, o unsurlar pek azdı. *Ayanlar* tarafından tasarlanan özerklik tarzı, Bosna ahalisinin tümü için bir çağrı anlamına gelmiyordu. Hıristiyan *reaya*, *ayanların* zaferinden hiçbir kazanç elde edemeyecekti: Ekonomik bakımdan sömürülmeye, sosyal ve siyasi haklardan mahrum

⁷⁶ Čurić, *a.g.e.*, 219.

⁷⁷ Čurić, *a.g.e.*, 219.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bašagić, *a.g.m.*, 166-74; Dr. Milan Prelog, "Povjest Bosne u dobaosmanlijskevlade" (Osmanlı Egemenliği Boyunca Bosna Tarihi), bölüm II, 68-80.

kalmaya devam edeceklerdi. Müslüman köylüler Sultanın ıslahatlarına karşıydılar. Çünkü, Bosna toplumunun Avrupâî tarzda yeniden yapılandırılmasına yönelik teşebbüslerin İslam akidelerine aykırı olacağını düşünüyorlardı. Bununla birlikte statükonun muhafazasından yanaymış gibi görünerek, muhafazakârların dahi isteklerini yönetemediler.

Ayanların ayaklanması, ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'ndan ve diğer bazı kasaba tabakasından bir miktar yardım topladı. Asıl destek, Kaptan Hüseyin'in liderlik süresi boyunca Saraybosna'dan geldi⁷⁹. Bosna, son olarak, Latas tarafından sükûnete kavuşturulana dek, üyelerinin kalelerde ve kaptanlıklarda muhafazlık edenlerden meydana geldiği Müslüman ahalinin diğer askeri ve yarı askeri tabakası, onları takip eden küçük sayıda Müslüman köylüyle, büyük ya da küçük çapta mücadelelerine devam ederek yardımda bulundu ve ordunun ve idarenin ıslahına karşı çıktı (bilhassa 1835'te kaptanlıkların kaldırılmasından sonra)⁸⁰. Bu tabakalar tarafından tırmandırılan ayaklanmada asıl önemli rol, sıklıkla *ayan* takımından olmayan ve Bey'e bağlı bulunmayan bireyler tarafından oynanıyordu⁸¹. Başlangıçta bu gibi gruplar, bazen eskiden başarısız olan *ayanlar* tarafından idare edildi fakat Türk olan Bosna Veziri'nin yönetimi altındaki düzenli Türk birlikleri ve daha sonra gayet ciddi olduğu ortaya çıkan *Serasker*Latas'ın emrindeki kuvvetler tarafından onlara ilk darbeler vurulduğu zaman bu şahıslar mücadeleyi terk ettiler ve sınır boyuna kaçtılar⁸². İsyan *neferleri* ve köylüler bundan dolayı onlar için savaşmayı bıraktılar. Ali Paşa Rizvanbegoviç gibi, bu fırsatçı liderler en azından imtiyazlarının bir kısmını ellerinde tutabilmek gayesiyle kendilerini Sultan ve seraskerin merhametine bırakmayı ümit ettiler⁸³.

Ayanların son yenilgisi ve eski düzenin ortadan kalkışı Bosna Müslümanlarının siyasi hayatlarında ülkenin 1878'de Avusturya-Macaristan tarafından işgaline değin süren bir boşluk yarattı. Osmanlı

⁷⁹Krş.Başagiç, *a.g.e.*, 103-151; Dr. Ahmet Cevat Eren, *Mahmut II Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, 110-14 ve 127-30.

⁸⁰ Başagiç, *a.g.e.*, 151-74; Prelog, *a.g.e.*, 68-80.

⁸¹ Başagiç, *a.g.e.*, 68-80.

⁸² Başagiç, *a.g.e.*, 68-80.

⁸³ Başagiç, *a.g.e.*, 68-80.

otoritesi boşluğu bilhassa Topal Şerif Osman Paşa (1860-1869)'nın idaresi sırasında orduda, idarede ve vergi sisteminde eskiden başlatılan reformları tamamlamak suretiyle doldurmanın yollarını aradı⁸⁴. Bununla birlikte, Sultanın reformlarını bilhassa askerî sistemi modernize etmeyi amaçlayanlarını, gerçekleştirmek yine de güçtü. Bu sırada, ayaklanma eski *ayanlardan* değil, fakat Bosnalı gençlerin askerî hizmetlerini Bosna dışında yapmaya gönderilmesiyle sonuçlanan asker almadaki yeni yapıya karşı çıkan Müslüman ahaliden geldi⁸⁵. Böylece, sonunda imparatorluk dâhilinde Bosna'nın özerkliği fikri daha geniş bir tabana yayıldı.

Müslüman ahalinin tüm katmanları, ileride Avusturya-Macaristan monarşisi tarafından işgale kadar kahramanca karşı koymaya kadar varan otonomi isteklerini dile getirmeye devam ettiler⁸⁶. Bu aşamada, ayaklanmanın ilk kez orta ve alt sosyal sınıflara geçmesi bir dereceye kadar tuhaftı. Beyler, başlangıçta pasif hatta bozguncuydu. Ayaklanmada önemli bir rol de orta ve alt sınıfın Müslüman din adamlarınca oynandı. Bu son ayaklanmada sıradan Bosna vatandaşları,—sadece Avusturya-Macaristan işgalcilerine değil, fakat aynı zamanda bütün bu yıllarda bir işgal telakki edilen Osmanlı Devleti otoritesine karşı koyuşta—.Derin vatan duygularını ve topraklarına bağlılıklarını açıkça gösterdiler.

Saraybosna Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yugoslavya

⁸⁴ Prelog, *a.g.e.*, 81-103.

⁸⁵ Prelog, *a.g.e.*, 81-103; ve ayrıca Gliša Elezović, "Izposmrtnihrukopisa Ahmed Dževdet paše" (Ahmed Cevdet Paşa'nın Ölümünden Sonra Yayımlanan El Yazmalarından), *DDÇ*, 2, Saraybosna 1952, 286-304.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Kreševljaković: "Sarajevo u dobaokupacijeBosne 1878" (1878'de Bosna'nın İşgali Sırasında Saraybosna); Prelog, *a.g.e.*, 130-162. Ayrıca, bkz. Berislav Gavranović tarafından yayımlanan *Bosna i Hercegovina u dobaaustro-ugarskeokupacije 1878 godine* (1878'de Avusturya-Macaristan İşgali Sırasında Bosna ve Hersek), Saraybosna 1973 kitabının içerisindeki dokümanlara bakınız.